

עיבוד קלף בעפצים

הידור או עיקר הדין

קונטרס זה עוסק בשיטת העיבוד בסיד הנהוגה כיום
ומגיע למסקנא כי אינה לכו"ע
ומן הראוי להדר
ולעבד הקלף לסת"ם בעפצים

מאמר זה הופיע בירחון "אור ישראל" תשרי תשע"ב
ובירחון "אור תורה" ניסן תשע"ד

ובסופו

מאמר

קלף ודוסוסטום

לברור שיטות הפוסקים

בנושא זה

יהודה שרז

ירושת"ו בב"א

תשפ"ג

להערות והערות - yesherez@gmail.com
טלפון-0548401323

לזיכוי הרבים

הרבנים המסכמים

להידור עיבוד עפצים

לפי סדר שמותיהם שליט"א וזצ"ל

הרב **שלמה בן שמעון** שליט"א – דיין, בית הדין הגדול לערעורים, ירושלים
 הרב **עזריה בסיס** זצ"ל - הרב הראשי לראש העין
 הרב **אליהו בקשי דורון** זצוק"ל - הראשון לציון, נשיא מוסדות "בנין אב"
 הרב **יצחק ברדא** שליט"א - מחבר שו"ת "יצחק ירנן" (עיין חלק יא סימן יח)
 הרב **אריה גמליאל** זצ"ל - מחבר שו"ת מעשה ארג
 הרב **שמואל טל** שליט"א - ראש ישיבת תורת החיים - יד בנימין
 הרב **יעקב כחלון** שליט"א - ראש בית המדרש "שערי ציון"
 הרב **דב ליאור** שליט"א - רב העיר וראש הישיבה קרית ארבע היא חברון ת"ו
 הרב **מאיר מזוז** שליט"א - ראש ישיבת כסא רחמים
 הרב **שלמה יוסף מחפוד** שליט"א - אב"ד בד"צ יורה דעה
 הרב **רצון ערוסי** שליט"א - רב העיר קרית אונו חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל
 הרב **פנחס קורח** שליט"א - רב ור"מ ק"ק שערי הלכה ב"ב
 הרב **ברוך שרגא** שליט"א - ראש אבות בתי הדין, רבנות ירושלים, ורב גבעת שפירא

הרב **שמואל אוירבך** זצ"ל, אמר לנו בע"פ, אחרי עיון בסוגיא ומו"מ של תורה:
 "יש בזה הידור ואין חשש כלל".
 הרב **יעקב יוסף** זצ"ל, הורה לאחד מתלמידיו להזמין תפילין, כתובים על
 קלף מעובד בעפצים דוקא, שהוא מהודר יותר.
 הגר"ח **קנייבסקי** זצוק"ל, הזמין לעצמו שתי מזוזות על קלף שעובד בעפצים,
 ע"י מחבר קונטרס זה.

כהקדמה לקונטרס,
 עלי להודות לחברי הנאמנים **רבי דוד כרפס** שליט"א, **ולרבי איתמר יונגר** שליט"א, אשר האירו
 עיני בסוגיית העיבוד, ופעלו הרבה למען יסכימו על כך גדולי ישראל.
 תודה לרב **מיכאל חימי** שליט"א, סופר מומחה ומו"צ בעיר ביתר, אשר נפח בי רוח תקוה והמריץ
 אותי לעבד שוב ושוב, עד שהגעתי לתוצאה הרצויה.
 תודה למעבד המומחה, הרב **משה צארום** שליט"א, אשר מסר נפש במשך שנים לעבד ולשווק
 קלף וגויל, ופתח בפני צוהר לעולם ההלכתי והמקצועי של העיבוד.
 כמובן תודה מיוחדת שמורה למעבד המומחה **שלמה קניגסברג** הי"ו, אשר פתח בפני את
 דלתות מפעלו, שבאלון מורה, ולא מנע ממני שום מידע רלוונטי, כדי שאוכל להבין על בוריו את
 תהליך העיבוד הנעשה היום בסיד, ואף מהווה היום אכסניה נכבדה לעיבוד הגויל.

עיבוד קלף בעפצים

הידור או עיקר הדיון

המטרה במאמר זה

לבאר כי אף על פי שמרן השו"ע פסק כי ניתן לעבד עור לצרכי סת"ם בין בעפצים ובין בסיד – אין איכותם ההלכתית שווה: עיבוד קלף בסיד נתון במחלוקת ראשונים, שר"ת מכשיר, ואילו חלק מהגאונים והרמב"ם פוסלים אפילו בדיעבד. ולעומת זאת – עיבוד בעפצים כשר לכו"ע!

ולפי מסקנתנו במאמר זה, יש כאן הידור גדול וחומרא חשובה, וחובה על כל ירא שמים לאפוקי נפשיה מפלוגתא ולהדר ולכתוב סת"ם על קלף המעובד בעפצים – שכשר לכו"ע.

מנהג הסופרים היום לכתוב סת"ם על גבי קלף המעובד בסיד.

ויש בדבר זה מן התימה, שהרי אף על פי שנפסק בשו"ע סימן לב סעיף ח' שהוא כשר, וז"ל – צריך הקלף להיות מעובד בעפצים או בסיד. וכן נפסק בשו"ע יו"ד סימן רע"א סעיף ב', וז"ל: צריך שיהיו מעובדים בעפצא או בסיד וכיוצא בו מדברים שמכוצים את העור ומחזקין אותו. עכ"ל. עם זאת, תהליך עיבודי זה אינו מוזכר בתלמוד הבבלי.

המקור להכשר עיבוד סיד נמצא בתוד"ה קלף ודוכסוסטוס מסכת שבת דף ע"ט: בשם ר"ת, ואילו בתלמוד לא הוזכר עיבוד כשר אחר מלבד מליח, קמיח ועפיץ.

וצ"ע – מדוע נמשכו המעבדים והסופרים לנהוג כמנהג שהיה בזמן ר"ת ולא מעבדים כפשטות הוראת התלמוד.

ועוד יש לברר, אם ר"ת, שהכשיר עיבוד סיד, הכשירו לכתחילה או בדיעבד, ובין כך ובין כך האם יש מקום להדר בקלף מעובד בעפצים ולהינצל ממחלוקת הפוסקים.

• המקור לעיבוד הקלף בתלמוד

במסכת **שבת** (קח.) למדונו רבותינו מהו העור הכשר לכתיבת סת"ם וז"ל:

ת"ר – כותבין תפילין ע"ג עור בהמה טהורה וע"ג עור חיה טהורה וע"ג עור נבלות וטרפות שלהן וכו'.

במסכת **גיטין** (מה: נד:) למדונו רבותינו שהעור לסת"ם צריך עיבוד: א. **מה:** - רבן שמעון בן גמליאל אומר אפילו עור בהמה טהורה פסולות עד שיעבדן לשמן.

ב. **נד:** - ההוא דאתא לקמי דרבי אבהו א"ל: ספר תורה שכתבתי לפלוני, גוילין שבו לא עיבדתים לשמה וכו'. עכ"ל.

מהו תהליך העיבוד, זאת נכתב במסכת **שבת** (עה:) וז"ל: והמולחו והמעבדו. היינו מולח היינו מעבד? וכו' עכ"ל.

ועוד אמרו בדף עט. (שם): ת"ש דאמר רבי חייא בר אמי משמיה

דעולא: שלשה עורות הן מצה וחיפה ודפתרא.

מצה-כמשמעו, דלא מליח ודלא קמיח ודלא עפיץ וכו'.

חיפה-דמליח ולא קמיח ולא עפיץ וכו'.

דיפתרא-דמליח וקמיח ודלא עפיץ וכו'. עכ"ל.

ופרש"י: מצה-כמשמעו, שאין לה שום תיקון.

קמיח-משהין אותו בקמח ומים.

עפיץ-מתקנין אותו בשחיקת עפצים כמו שעושין כאן, בשחיקת

קליפת הארז שקוראים טנ"א.

וכן **רבינו חננאל** הסביר במצה-וזהו שאינו מעובד.

ומדבריהם למדנו, שרק מצה אינו מעובד, אבל חיפה ודיפתרא

מעובדים מקרי, וכמ"ש-היינו המולחו-היינו המעבדו.

ודיפתרא אף מותר בכתיבה, וכותבין בו גט.

ובעוד שעיבוד מליח וקמיח די בו לגט, מסביר **רבינו חננאל** את

הכשר הקלף לתפילין וז"ל (שבת עט.):

מנהגא מייתי מגילתא דמעבדא בתמרי וקמחא דשערי, ומתח

ליה עד דיביש, וקליף ליה עד דהוי תרין פיסקי, ויזהר שלא ינקב.

וקאי קלף לחודיה ומעבר ליה לקלף, דהוא אפא דמגילתא מכלפי

בשר. תוב בעפצא לשמה, וכותב פרשיות על מקום בשר. מנהגא הכין הוא. עכ"ל.

וכן נכתב במסכת **מגילה** (יז.) וז"ל :
הייתה כתובה על הדיפתרא-לא יצא עד שתהא כתובה על הספר
ובדיו וכו'.

ופרש **רש"י**-על הספר, קלף. עכ"ל.
ור"ל, שאעפ"י שהעורות המנויים במסכת שבת, חיפה ודיפתרא,
מעובדים הם, "ספר" לא מקרי. ד"ספר" הוא תוצאה של עיבוד
מורכב יותר מאשר בחיפה ובדיפתרא, ורק אחריו נקרא ספר
וקלף.

וכן במסכת **גיטין** (כב.) : דיפתרא, דמליח וקמיח ולא אפיץ. למאי
הלכתא? להוצאות שבת. וכמה שיעורו? כדי לכתוב עליו את הגט.
עכ"ל.

ופירש"י בד"ה לכתוב עליו את הגט : ומיהו **קלף גמור**, דמליח
וקמיח ועפיץ לא שמיה **עור** וכו', אבל דיפתרא אינו כשר לתפילין,
הלכך שיעורו בגט. עכ"ל.

- לסיכום עד כאן-1.** אין בשום מקום בתלמוד מי שמכשיר כתיבת
סת"ם אלא בעיבוד גמור המורכב מהשלבים מליח קמיח ועפיץ.
2. דפתרא הוכשר רק לכתיבת גט.
3. לא מצאנו עיבוד בחומרים אחרים, בהתייחס
לכתיבת סת"ם, מלבד הנ"ל, ואף העיבוד בצואת כלבים וחזירים,
שהוזכרה בתלמוד, לא נזכרה כשלב מעכב.
ואף עיבוד עור בסיד לא הוזכר, אעפ"י, שידעו מה פעולתו, כמ"ש
בתלמוד בכמה מקומות.

• שיטת ר"ת ובעלי התוספות בעיבוד

למסקנות אלו הגיעו גם רבותינו בעלי התוספות ובראשם ר"ת,
אלא שהם נתקלו במציאות הרווחת בימיהם, שכל הקלפים
מעובדים בסיד ולא בעפצים, כמבואר לקמן, והשתדלו למצוא

צד היתר לזה. וכמ"ש תוספות ד"ה קלף ודוכסוסטוס (שבת עט: - וז"ל:

ויש מפרשים דקלף ודוכסוסטוס אינם מעופצים¹, וקשה, דאם כן פסול לכתוב עליהן ס"ת ותפילין ומזוזות - דבעינן ספר. ולהכי פסיל במסכת מגילה (דף יט: ושם) לכתוב מגילה על הדפתרא משום דנקראת ספר, ולקמן משמע דכשרין.

וא"ת קלפים שלנו דלא עפיצן היכי מיתכשרי? ואומר ר"ת דתיקון שלנו חשיב כעיפוף. וכן משמע בהקומץ רבה (מנחות לא:): דקאמר קרע הבא בב' - יתפור. בג' - אל יתפור. ותניא אידך בשלש - יתפור. בארבע - אל יתפור. ולא פליגי - הא דעפיצן הא דלא עפיצן. אלמא ס"ת כשר בלא עפיץ, והיינו בתיקון טוב כשלנו. ובפרק קמא דגיטין (דף יא.) גבי שטר, והא בעינן דבר שאינו יכול להזדייף? ומשני - דעפיצן. משמע דאי לא עפיצן יכול להזדייף ופסול, ואנן סהדי **דשלנו** אינו יכול להזדייף². **אלמא חשוב כעפיץ**. עכ"ל.

(ועיין עוד תוס' ד"ה בדאפיצן (גיטין יא.), תוס' ד"ה הא דאפיצן (מנחות לא:)).

ר"ת, מסכים שהתנאי הנצרך לכתיבת סת"ם הוא היות העור במדרגת "ספר" וכפי שמובא במשנה, מסכת **מגילה** פרק ב' משנה ב', וז"ל: היתה כתובה בסם, ובסקרא, ובקומוס ובקנקנתום, על הניר ועל **הדפתרא**, **לא יצא**, עד שתהא כתובה אשורית על **הספר** ובדיו. עכ"ל.

¹ כלומר אינם צריכים עיפוף. שים לב, שה"ש מפרשים' מתיחס רק לקלף ודוכסוסטוס, שהם אינם מעופצים, ולא לגויל, שכנראה כלל לא היו מעבדים, ולא משום שהיו מעבדים בעפצים. ואמנם, לא נמצאו בארצות אשכנז, שום ס"ת הכתובים בכתב אשכנזי והמעובדים בעפצים משום תקופה שהיא.

ועוד שרש"י במסכת גיטין, יט ע"ב, בד"ה **אין מי מילין כו'**. וכל גוילים של ס"ת **שלהם** עובדים בעפצים: משמע שגם בזמנו לא היו ס"ת עובדים בעפצים.

² עדות זו של רבנו תם על קלפים שלהם, צריכה עיון, לנוכח המציאות, שקלפים שלנו היום, המעובדים בסיד, כן ניתנים לזיוף, כידוע לכל סופר ומגיה, ולכאורה, קשה על מי שסובר שיש לעבד דוקא בסיד כדעת ר"ת, שאין אנו מעבדים היום כפי שהיו מעבדים בזמנו, ואם כן, **עיבוד בסיד שלנו גרוע משלהם, ואולי אינו נחשב עיבוד כלל**, גם לדעת ר"ת.

המשנה מבארת שדיפתרא אינה עונה להגדרת "ספר", ועל כן היא פסולה למגילה. ר"ת מבאר שהגדר של "ספר" הוא עור שמעובד בשלמות דהיינו מליח קמיח ועפיץ. אך מכיון שהעורות בימיו לא עובדו באופן זה, ולמרות זאת היו משתמשים בהם לצרכי סת"ם, מסיק ר"ת שעיבוד הסיד הוא טוב כמו עיבוד עפצים וראייתו מפרק "הקומץ רבה" במנחות.

בעלי התוספות, על בסיס הבנתו של ר"ת, מקשרים בין הלכות גיטין להלכות סת"ם. המושג ההלכתי "אינו יכול להזדייף", מקורו במשנה בגיטין דף כא: וז"ל: ר"י בן בתירא אומר: אין כותבין לא על הנייר המחוק ולא על הדיפתרא **מפני שהוא יכול להזדייף**, וחכמים מכשירין. עכ"ל.

טענת בעלי התוס' היא, שיש במושג זה כדי להגדיר את איכות ומהות העיבוד הנצרך לעור על מנת שיוכשר לכל כתיבה. אמנם לא הגדירו לנו את מהות הזיוף, שעליו מדובר, כדי שנדע מה הוא הגדר של "אינו מזדייף".

ויש לתמוה, שהרי המשנה במגילה, שהובאה לעיל, פוסלת את הדיפתרא לחלוטין לכתיבת סת"ם. בעוד שהגמרא במסכת שבת דף עט. מכשירה את הדיפתרא לכתיבת גט-וז"ל: דיפתרא-דמליח וקמיח ולא עפיץ, וכמה שיעורו? כדי לכתוב עליו את הגט. עכ"ל.

א"כ, מתברר שאין אפשרות ללמוד מדיני גט לדיני סת"ם לענין איכות העיבוד, שכן מה שהוכשר לגט נפסל לסת"ם.

ואמנם, רבינו תם השגיח בסתירה זו, ולכן ניסה להכשיר את העיבוד בסיד באופן אחר, וז"ל, כפי שמובא **במחזור ויטרי** סימן תקי"ז: ועל העיבוד הקשיתי במה מעבדן, דלא שכיחי אפצים גבן. ולא מעבדינן בהן אפי' אי שכיחי. דאמרינן דיפתרא דמליח וקמיח ולא עפיץ. ותניא אין כותבין על הדיפתרא. ואמרינן במגילה ובסוטה: כתבה על הנייר ועל הדיפתרא כו'. עד שתהא כתובה אשורית על הספר ובדיו. ש"מ דיפתרא פסול, והוא הדין לספר תורה. דהילכתא היא על הקלף או על הגויל וכו'. נמצינו למידין דדיפתרא אסורה לספר תורה. וגם רבינו (חיי)

[האי] פסק ור"ח משמו, דמעבדינן בעפצים [כדמפורש בערוך] בערך דוכסוסטום.

ונראה לי, שהעור המתוקן בעבוד טוב, כגון שלנו, שהוא טוב ממליח וקמיה ועפצים, שהוא כשר ואין צריך עיפוי. אבל למליח וקמיה צריך עיפוי. שאין מליח וקמיה עזים כסיד ושריית מים שלנו.

וראייה לדברי, דאמרינן בהקומץ רבה: קרע הבא בשתים יתפור בשלש לא יתפור. ופריך עלה, ומשני הא בחדתא הא בעתיקא. ומפרש לאו חדתא חדתא ממש ולא עתיקא עתיקא ממש. אלא הא דאפיצן הא דלא אפיצן. וכולה ההיא שמעתא בספר תורה מיירי.

ש"מ-בדלא אפיצן כשר לספר תורה, אלא שיהא עיבוד טוב שלא יהא דיפתרא.

אי נמי, איכא למימר ולאכשורי אפילו דיפתרא. מדתני פסילי טובא, ותנא בהו בהדיא הרי אלו יגנזו, או אין קורין בו או פסיל. אבל בדיפתרא לא משתמיט לא במסכת סופרים ולא בתלמוד דליתני פסולה. והלכה דעל הקלף-איכא למימר דקלף מיקרי.

אבל גבי מגילה תני לא יצא, משום שאר מילי טובא דמתני בהדה. ונראה, דדיפתרא כשר בדיעבד וכל שכן עיבוד שלנו, אלא שבמגילה החמירו בדיפתרא לומר שלא יצא, משום "ככתבם וכלשונם". דאורחיהו בקמיה ומליח ועפיץ וכתב אשורית.

מיכן פמכתי להכשיר עיבוד שלנו. וראיתי מהקומץ רבה. ואי משתבח בה איניש טעמא אחרינא להיתירא אשר יראה [יגיד]. עכ"ל.

ר"ת טוען, שייתכן שמה שנאסר לכתוב על הדיפתרא (אם נניח שזהו דרגת עיבוד הסיד) הוא דוקא מגילה ולא שאר סת"ם.

לעומת בעלי התוס', רש"י במסכת גיטין דף יא. ד"ה שאינו יכול להזדייף, כן הגדיר מה הוא זיוף, וז"ל:

שיהא הקלף מתוקן בעפצים בשעת עיבודו, שעושים אותו שחור, ושוב אין אדם עושה בה מחק וחוזר וכותב עליו, מפני שהוא ניכר. וקלפי פרסיים אינם מעובדים בעפצין, שקורין גל"ש, ואדם יכול למחוק כתבו ומניח חתימת העדים וכותב למעלה ממון הרבה. עכ"ל.

מדבריו, מובן היטב כי קלף שעובד בעפצים אינו לבן אלא בעל צבע, וצבעו כהה (וזאת כוונת רש"י באמרו "שחור") ואם נבוא לגרד ולמחוק הכתב מעליו, בשל השפעת העיבוד על הקלף, הזיוף יתגלה על נקלה.

ויתכן להסביר תופעה זו בשני אופנים:

1. שבשעה שמגרדים משטח צבוע, המשטח מחזיר אור בצבע בהיר יותר, מה שלא ניכר כ"כ במשטח לבן מעיקרו.
 2. העיבוד היה חודר רק בחלק החיצון של העור, ובגירוד היה מתגלה החלק הלבן, העמוק יותר.
- קלפי הפרסיים שלא היו מעובדים בעפצים (אלא שעובדו בסיד כמו שנבאר להלן), היו בהירים ולבנים, וא"כ לא ניכרת בהם מחיקה או קילוף ויכולים להזדייף.
- ולפי דברי רש"י, מה מאד יקשה להבין דברי התוס' (ואנן סהדי דשלנו אינו יכול להזדייף), שהרי אם נאמר שהעיבוד בזמנם היה עיבוד בסיד בלבד, כמ"ש לקמן, וצבע הקלף לבן, כיצד תתקיים בו התכונה ד"אינו יכול להזדייף"?³ (ועיין הערה 2 עמוד 6).

הרמב"ן, שדן בחידושיו למסכת שבת עט: בדברי ר"ת (ויובאו דבריו במלואם לקמן) משווה בין המונח "אינו יכול להזדייף" למונח "כתיבה תמה" ובכך מחדש, שכתב שיכול להזדייף אינו כתב שלם. ורוצה לומר, שיש להקפיד בכל עיבוד עור לכתיבה, לייצר קלף שהכתיבה עליו תמה, שלמה וברורה. ואם נמחק ונכתוב על מקום המחק, לא תהיה הכתיבה תמה אלא שבורה ומטושטשת וממילא יוכר הזיוף. לדבריו, קלף באיכות זו הושגה בימי התלמוד ע"י עיבוד בעפצים, ויכולה להיות מושגת גם בעיבוד בחומרים אחרים (עיין ריטב"א שהכוונה לסומק-אוג הבורסקאים).

³ אמנם אם נניח שהדיו שהשתמשו בו בזמן התוספות היה מן הצומח, ועפצי, ידוע, שדיו כזה מתקשר בחוזק אל הקלף שמעובד רק בסיד, ועושה בו פעולת עיבוד בשל העפצים שבו, לכן תקשה מחיקתו. אך יוצא מכך שתכונת "אינו יכול להזדייף" תלויה בדיו ולא באיכות הקלף.

אמנם עיין רמב"ם, הלכות ספר תורה פ"א הלכה טז, וכן שו"ע סימן לב סעיף כד, שפסקו להלכה כי מותר לכתוב על מקום הגרר ועל מקום המחק. מתברר להלכה, שאין זה מתנאי איכות הקלף והכתיבה, ועדיין נשארו דברי התוספות, על אף הסברו של הרמב"ן, בצ"ע, שכן אם מותר למחוק בס"ת אזי מותר גם "לזייף" בכתיבתו, וק"ל.

כתבו התוס' במסכת מגילה יט. תוד"ה דיפתרא וז"ל:
ותירץ רבינו תם **שהסיד** שאנו נותנין בקלפים שלנו **מהני כעפצים** וכו'. עכ"ל.

וכן מצאנו כתוב במחזור ויטרי סימן תקי"ז הלכות ס"ת בשם ר"ת ז"ל, הבאנו דבריו למעלה (עמוד 7).

הרי לנו, שר"ת סובר שעבוד הסיד נותן בפועל תוצאה זהה לעבוד עפצים, ואף טובה ממנה, שכן המוצר הסופי אינו יכול להזדייף, כמו בעפצים, ולא עוד אלא דיש לו יתרון עליו.

אמנם, לא ביאר לנו מדוע העור המסויד עדיף על המעופץ, ומה יתרונו. ואולי כוונתו היא משום שתהליך הייצור קצר יותר (שאין בו מליח וקמית) וזול יותר, וכן הכתיבה עליו קלה ונאה יותר וכמ"ש בפרקוי בן בבוי להלן.

ולפי דברינו יוצא, שר"ת קובע מסמרות בחכמת מלאכת העיבוד ומעניק לסיד איכות ומהות של חומר בורסי, ממש כמו לעפצים, וכמוכח מפסק השו"ע הנ"ל.

אך בהמשך דבריו בתשובה הנ"ל, נראה שחוזר בו מדבריו ומעניק לעיבוד סיד רק דרגת דפתרא, וז"ל:

אי נמי, איכא למימר **לאכשורי אפילו דיפתרא**, וכו', ונראה דדיפתרא {כוונתו למליח וקמית דגמרא} כשר בדיעבד, וכל שכן עיבוד שלנו, אלא שבמגילה החמירו בדיפתרא לומר שלא יצא. משום ככתבם וכלשונם. דאורחיהו בקמית ומליח ועפיץ וכתב אשורית. מכאן סמכתי להכשיר עיבוד שלנו וראייתי מהקומץ רבה.

ואי משכח ביה אינש טעמא אחרינא להיתירא, אשר יראה יגיד. עכ"ל.

מדברי ר"ת נשמע-שהעיבוד המוזכר בתלמוד המתחיל בשלבים מליח וקמיח, חייב להסתיים בשלב – עפיץ, שאל"כ, ישאר בגדר דיפתרא. אולם סיד ושריית מים, כיון שהוא תהליך עיבודי שונה, אינו זקוק לשלב של עפצים, ולכן גם אינו נכנס בגדר דיפתרא, ולכן הוא כשר לכל מילי דסת"ם, ואף אם תאמר דפתרא הוא, רק למגילה יהיה פסול, וכנ"ל.

לסיכום דברי ר"ת נראה לומר כך :

1. מהגמרא, בהקומץ רבה, מוכח שיש עיבודים אחרים שאינם עפצים והם כשרים לס"ת .
2. רק במסגרת תהליך מליח וקמיח נוצר הדיפתרא, ואף הוא כשר בדיעבד לסת"ם.
3. סיד הוא חומר בורסי (בעל יכולת עיבוד) כמו עפצים.
4. תהליך העיבוד בסיד טוב מתהליך העיבוד בעפצים.
5. אף אם עיבוד סיד הוא בגדר דפתרא, שמא הוכשר הדפתרא לכל מלבד מגילה.
6. כל דבריו אינם אלא להסביר ולהכשיר את המציאות הנוהגת בימיו.

אמנם, אין ולא ורפיה בידיה, שכן מסיים בה-ואי משכח ביה אינש טעמא אחרינא להיתירא, אשר יראה יגיד.

• דחיית הראיה של ר"ת ע"י הרמב"ן

הרמב"ן בחידושיו למסכת שבת עט : , דוחה את ראייתו של ר"ת מהקומץ רבה, אך מקבל את העיקרון שייתכן סוג אחר של עיבוד מלבד בעפצים, וז"ל :

וזו אינה ראיה, לפי שאין פרוש דלא אפיצן, אלא שאין אפיצן ניכר מחמת יושנן או מחמת דבר אחר, כדאמרי' עלה : ה"מ בעתיקתא אבל בחדתא יתפור. ולא עתיקתא עתיקתא ממש ולא חדתא, חדתא ממש, אלא הא דאפיצא והא דלא אפיצא, וכן פי' הרמב"ם ז"ל הספרדי, **ומיהו אפשר שהוא אמת** לפי שלא היה להן עיבוד של קיימא אלא העפצים כדאמרינן בגיטין (י"א א')

דהא בעינן כתב שאינו יכול להזדייף-בדעפיצין, משמע שכל שאר העבודין שלהן יכולין היו להזדייף, ואפשר שמפני כך פסלום לס"ת, דבעינן כתיבה תמה וליכא. אי"נ דלאו ספר מקרי. אבל לדידן דאית לן עבודין אחרים, שאינן יכולין להזדייף וכותבין בהן גטין ושטרות, **אפשר שיהיו כשרים אף לס"ת**. עכ"ל.

אמנם יש לשים לב שאין בדברי הרמב"ן התייחסות מפורשת לסיד, וכל דבריו בנוגע ל"עבודין אחרים" וכשרותם לעניין סת"ם, הם על עצם ההיתר לעבד בחומרים אחרים זולת עפצים המוזכרים, לכאורה, בגמרא, ואף על כך סיג את דבריו ואמרם על דרך האפשר בלבד.

גם בדברי **הריטב"א**, מצאנו התייחסות לחידושו של ר"ת, ואף יתכן הסבר לדברי הרמב"ן, וז"ל-שבת דף עט עמוד א :

והא דמשערין בגט ולא משערין במזוזה או בתפילין, משום דכיון דלא עפיץ, לא מיקרי לא קלף ולא גויל ולא דוכסוסטוס, והכא נמי עור קרי ליה, ואפי' מגילה קי"ל (מגילה י"ז א) שאם כתבה על הדיפתרא פסולה. מיהו אומר ר"ת ז"ל דלא אמרה סוף דבר דלא עפיץ, אלא הוא הדין שאין עיבודו כעיבוד **סומק**⁴ שלנו שאינו יכול להזדייף, שאילו הוא מעובד כעיבוד שלנו שמעבדין בזה שקורין **סומק**, אין העפצים מעכבים, וכו' (עוד עיין רשב"א וקרית ספר להמאירי-מאמר א' חלק ג').

הנה מפורש בדבריו שלקח להלכה ולמעשה מתוך דברי ר"ת את ההיתר לעבד בחומר זולת עפצים, אבל לא את הסיד, אלא **סומק**.

ע"מ להבין את הסתייגותו של הרמב"ן מדברי ר"ת, ושתיקתו בעניין הסיד, יש ללמוד את דברי גאוני בבל שהכירו את מציאות העיבוד בסיד והעירו עליה.

⁴ סומאק, הוא עץ הנקרא "אוג הבורסקאים", ושמו בערבית סומק, פרושו אדום, ע"ש פירותיו האדומים המשמשים תבלין לדגים. אמנם לצורך עיבוד עור משתמשים בעליו.

• דעת הגאונים על עיבוד בסיד

המקור הקדום ביותר שמדבר על הנושא, נמצא בקובץ תשובות **"פירקוי בן באבוי"** (גנזי שכטר עמ' 560). בן באבוי היה תלמידו של רב אבא, תלמיד רב יהודאי, גאון סורא, וז"ל שם: ספר תורה שכתבו אותו **בריק**, בעורות שלא עיבדו אותן בעפצי לשום ספר תורה ועד עכשיו לא יצאו מתורת נבילה, וכו'... שאין ספר תורה כשר לקרות בו עד שיכתוב אותו בעורות שעבדן בעפצי לשמה על גבי שער והוא פירוש ספר, וכו'... מפני שאין כותבין דברי קדש אלא בשעבדן בעפצי ויצאו מתורת נבילה, וכו'... וכך הלכה בשתי הישיבות ובכל ספרים ראשונים הישנים, שמימות משה ועד עכשיו, לא נהגו לכתוב בריק זה אלא משנים מועטים, **מפני שמנהג שמד הוא**, שגזרה אדום הרשעה שמד על ארץ ישראל שלא יקראו בתורה, וגנזו כל ספרי תורה מפני שהיו שורפין אותן, וכשבאו ישמעאלים לא היו להם ספרי תורה ולא היו להם סופרים שיש בידם הלכה למעשה כיצד מעבדים את העורות ובאיזה צד כותבין ספרי תורה, והיו לוקחין **ריק** מן הגוים שעשו לכתוב בהן ספרי עבודה זרה, והיו כותבין ספרי תורה ומחזורין, מפני **שהוקל החומר עליהם בדמו ובכתבו**. אמרו חכמינו ז"ל: אסור לקרות בספר תורה שלא נכתב כהלכה למשה מסיני ואסור לברך עליו וכל המברך עליו הרי זה מברך ברכה שאינה צריכה מפני שאין כשר לקרות בו, שאפילו חסר דבר אחד ממה ששנו חכמינו ז"ל-יגנז, וכו'. עכ"ל. הרי לך, שהכירו הגאונים עיבוד שלא בעפצים, ושהיו משתמשים בו הישמעאלים, ושמו **ריק** (ולפעמים נקרא רק או דק) אשר מכורח הגזירה ותוצאותיה השתמשו בו, ולא התיר להם הגאון הנ"ל לעשות כן אפילו בדיעבד!

גם בספר העיתים **לרבי יהודה אלברצלוני** (מובא ברא"ש הלכות ס"ת סימן כב') מעתיק את דברי **רב נטורנאי גאון**, אשר חוזר על תורף דברי בן בבוי אך מתיר בדיעבד, וז"ל: הוו יודעים, שעיקר קלפים שאתם אומרים, לא הכשירו רבנן דתרתי מתיבתא לכתוב בהן ספרי תורה ולקרות בו בציבור. ולא

התירו אלא מר רב משה מחיפה [צ"ל מחסיה] ז"ל בלבד, הוי קרי לה"דק" קלף, ולא קלף ניהו, חיפה שמיה דמליח ולא קמיח ולא עפיץ וכו', מיהו בשנים אלה כיון שאין מי שיודעים לעשות אותו גויל כתקנו, וכי אתו לעפוצינהו טורחין הרבה, ורוב הציבור סומכו עליו כדאשכחן דרב משה סמך עליו, וקא קרו ביה בציבור, **לבד מן המהדרין ומדקדקין דמצות לא קרו אלא בגויל כהוגן**. וכו'. אלא מיהו, אתם שאין במקומכם מי שעושה גויל ולא דק {גויל- מעובד בעפצי כד"ן, דק-מעובד בס"ד כמו שיתבאר לקמן}, אם יש במקומכם ס"ת כהוגן, השמרו וקראו בה בצבור. ואם לאו-אל תשביתו קריאת ס"ת בצבור מפני זה, שהרי הכתוב אומר (תהלים קיט): עת לעשות לה' הפרו תורתך. ורבי יוחנן ור"ל מעיינין בספרי אגדתא בשבתא (גיטין דף סב) וסמכי אהאי קרא, אף אתם עשו ס"ת מן דק אע"פ שאינו מעובד לשמה. דמר רב משה גאון כדאי הוא לסמוך עליו בשעת הדחק וכ"ש על דרך שאמרנו עת לעשות וגו'. **אבל אם יש לכם יכולת להחזיר את יריעות הדק לידי מתוח ולהעביר עליהם סיד לשמה**, הרי יצאתם ידי עיבוד לשמה. ואם אין יכולת לעשות, כתבו בו ואף ע"פ שאין מעובד לשמה: עכ"ל.

רב האי גאון נצרך גם הוא לענות לשואליו על כשרות עור שאינו מעופץ וזוהי תשובתו (תשובות הגאונים הרכבי ס"ג): ואהא דתניא הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף מזוזה על דכסוסטוס, קלף במקום בשר דכסוסטוס במקום שער. יפרש לנו אדוננו, אם קלף ודכסוסטוס הנזכרין כאן, הן מן הגוילין המעובדין במי מילין ובצואת כלבים ובמלח, או כמו שעושין כאן-מביאין עורות ומולחין אותן, ושוהין במלח כשנים שלשה ימים, ואחר כך שורין אותן במים **ובסיד** ומעלין אותן וכו'. עונה רב האי: כך ראינו, כי זה ששורין אותו **בסיד** ובמים, לא ממנו קולפין קלף ודוכסוסטוס. אלא הכשר לקלף-**דעפיץ**, כמה שכתבתם במי מילין ובצואת כלבים ובמלח, ואחרי כן שפין אותן בתמרים ובקמח שעורים, וקולפין אותו ומעבדין את הקלף

בעפצא לשמה, וכותבין פרשיות שלתפילין על מקום בשר, וכורכין אותו באותו דוכסוסטוס שנקלף ממנו. עכ"ל.

בתשובה (שם) סימן **תל"ב** נשאל רב האי :

מקום שאין בו מי שיודע לעשות לא גוילין ולא 'רק', והוצרכו לכתוב ספר תורה ומצאו 'רק' שבא ממקום רחוק-יש להן רשות לכתוב באותו רק ספר תורה דלא מיעבד לשם ספר תורה או לא? { שים לב, דלא נשאל כיצד לנהוג לכתחילה כמו בתשובה ס"ג, אלא במצב של דיעבד, שלא רק שלא מעובד כראוי אלא אפילו כוונה לשמה אין בו, כיון שכנראה נעשה ע"י גוי, כמ"ש בפרקוי בן בבוי }.

עונה רב האי : הוו יודעין שעיקר 'רק' שאמרתם, לא הכשירו רבנן דתרתין מתיבאתא לכתוב בו ספר תורה ולקרות בו בציבור. ולא היה מתירו אלא מר משה גאון מחסיה ז"ל בלבד, והוה קרי ל'רק' קלף. ולא קלף נינהו, אלא חיפה שמיה, דמליח ולא קמיח ולא עפיץ. אלא מיהו עכשיו בשנים האלה, כיון שאין מי שיודע לעשות אותו גויל כתקנו, וכי אתו לעפוציה טרחין הרבה, ורוב הציבור כי אשכחן קולא דמר משה גאון סמכו עליו וקא קארו ביה בציבור, לבר מן מהדרין ומדוקאני דמצות דלא קארו אלא בגויל כהוגן.

ולענין עיבוד לשמה, רבנן דתרתין מתיבתא ס"ל דמאי דלא לשמה מעיבד, לאו כהוגן הוא ופסול מלקרא ביה בציבור. וכו'. עכ"ל.⁵

מדבריהם של רב נטורנאי גאון ורב האי גאון, למדנו שה'רק' היה מעובד במלח ובסיד⁶, ולמרות שהסיד מוסיף בתיקון העור על המלח, אפילו לכלל גדר קמיח לא בא, ועדיין קראוהו חיפה.

⁵ לאחר זמן מצאתי בספרו של הרב חיימי שליט"א בשם רב נטורנאי גאון (ברודי-אופק) סימן רס"ה ז"ל: רב נטורנאי, וששאלתם יריעות שלנו וקלף שלנו מעובדים בסיד כשרות או פסולות? כך ראינו קלף, כיון שעיבדו לשמה, אעפ"י שלא עיבדו בצואת הכלבים ובעפצי-כשר, אבל יריעות צריכות עיבוד לשמן וצריכות עפצים. עכ"ל. וחלוקת הדין בין יריעות של ס"ת לבין תפילין לא נתברר מקורו או סברתו של הגאון בזה. ויתכן שהם הם דברי היש אומרים בתוד"ה קלף ודוכסוסטוס, שבת עט ע"ב, שקלף ודוכסוסטוס אינם מעופצים.

⁶ ת"ח אשר עיינו בכתוב כאן ובדברים במקורם, הקשו קושיא: איך יתכן שהגאון הפוסל

כדברי רב נטורנאי גאון מובא בספר **האשכול** (הלכות ס"ת דף נז.) בשם **רב שרירא גאון**: ואמר מר רב שרירא: האי בקלף איני יודע, טעה בה אדם גדול וחשב כי קלף הוא "רק", ולא הוא, אלא "רק" בלשון חכמים חיפה, דמליח ולא קמיח ולא עפיץ, והיינו

עיבוד סיד, יורה לשואליו להביא את היריעות לידי מיתוח ולהעביר עליהן סיד לשמה, ומסכם- ויצאתם ידי עיבוד לשמה?! אלא בודאי שמה שפסל היה 'רק' מליח בלבד, ואם הוסיפו סיד יהיה כשר לכתחילה (וכך הבין בספר 'מאיל המילואים' רעא' אות ו'). עד כאן קושיתם.

אמנם, המעיין בכללות דברי הגאונים ובעיקר בדברי רב האי, יבין כי השואלים שאלו על הקלפים הנפוצים בזמנם, שהיו מעובדים בסיד, והם הקלפים הפרסיים או הישמעליים, ולא הורו להם לכתחילה לעבד בסיד, אלא כיצד שלא תשכח תורת עיבוד לשמה. שאף על פי שמותר, משום עת לעשות לה', לכתוב ולקרא בספרים אלה, שנעשו עורותיהם ע"י גויים, כל מה שאפשר לתקן יותר צריך לתקן. והורה להם הגאון כיצד לתקן את ענין 'הלשמה' ואף על פי שפסול מעיקרא-ורק משום עת לעשות לה', ומהיתרו של רב משה גאון, ניתן בדיעבד לקרא בהן. וכן הבין גם בטור יורה דעה סימן רע"א ז"ל: תשובה לגאון לענין עיבוד לשמה וכו'. וכן הסופר החשוב מהר"ם זבארא ז"ל, בספרו "מלאכת סופר", בפרק משפט העורות אות יב', שהעתיק דברי רב האי ונתן כותרת: **תשובה לגאון בענין עיבוד לשמה בשעת הדחק**.

ועוד יש להדגיש, כי מאחר והיתה קיימת בעולם שיטת העיבוד בסיד, כמבואר בדברי הגאונים, לא מסתבר שהיו כותבים על עורות פחותים מזה, ועוד שמבואר בספרי היסטוריה, שקלף מעובד בסיד היה קיים מאז ימיו של תלמי מלך מצרים, שזה עוד בימי בית שני.

ועוד ראה זאת מצאתי כתוב בספר **המכריע**, סימן ו' ז"ל: וכך מצאתי כתוב בתשובת הגאונים, שרב משה גאון זצוק"ל היה אומר הדק שהוא נקרא בלשון ערבי רק, והוא עשוי בסיד, הוא הנקרא קלף בתלמוד, ועושין ממנו ס"ת. וראיתי שהשיבו לאותן שאין להן מי שיודע לעשות גוילים או דק ומצאו דק שבא ממקום רחוק, אם יש להם רשות לכתוב באותו הדק ס"ת דלאו מיעבד לשם ס"ת או לא, ואמרו כי זה הדק קורא רב משה גאון דמתא מחסיא קלף, והוא מליח ולא קמיח ולא עפיץ. ואם יש לכם יכולת להחזיר את יריעות הדק לבית המיתוח ולהעביר עליהם מעט סיד לשמה-הרי יצאתם ידי עיבוד לשמה. **מכאן מתברר כי זה הדק הוא עשוי בסיד ורבינו משה גאון קורא לו קלף, והן קלפים שלנו העשויים בסיד וכו'.** עכ"ל ספר המכריע.

וכך הבין **בביאור הלכה** סימן לב' ד"ה בתחילת, ז"ל: ולענ"ד נראה, דהאי דק המוזכר בתשובת הגאונים, היינו קלף ממש, וכן מוכח שם מדברי הטור וש"ך שם בתחלת הסימן. דלא נוכל לדחות דהטור איירי ג"כ בקלף שלא ניתקן כל צרכו במליח לבד או במליח וקמיח ולא עפיץ, דזה לא היה מתיר הטור באם אין יכולת וכו' אפילו במקום הדחק וכו' עכ"ל. וכן הבין **הט"ז** ביו"ד סימן רע"א ס"ק ג' ז"ל-ואין תימה, אם נגמר עיבודו, מה יועיל עוד סיד, שסיד ממשיך את פעולתו על הקלף עד בלי די. (עיין לקמן בדברינו עמ' 19).

"רק", דיפתרא דמליח וקמיח ולא עפיץ, איקרי קלף ולא חזי לנא מעולם ספר תורה דקלף ולא מצוה מן המובחר למעבדיה. וד"רק", שהיא חיפה, הכשירו מר רב משה ולא הודו לו חכמי דורו כמו מר רב יוסף גאון בן מר רב רבי ולא חכמי ישיבתו כמו מר נחשון ואף אשר אחריהם... והכל מודים דעבוד לשמה מצוה מן המובחר אע"ג דאית ביה פלוגתא, וכלהו רבנן לא עבדי תפלין אלא מקלף מעובד לשמו. וספר תורה יש שמקילין בה, ולעולם עבוד לשמה עדיף. ומר רב משה היה מכשיר "רק", והיה מכשיר אינו מעובד לשמה, ולא היו מודים לו בני דורו, ובמקום הדחק כדאי מר רב משה לסמוך עליו, **עת לעשות לה' הפרו תורתך**. ואם יש יכולת להחזיר את יריעות "רק" לידי מתוח **ולהעביר עליהן סיד לשמן** הרי יצאתם ידי עבוד לשמן, ואם אין יכולת לעשות כן כתבו בו, ואע"פ שאין מעובד לשמה, וקראו בו בצבור... וששאלתם היאך עמלין אצלנו בגויל? וכמה שבהא **בסיד**? וכמה שבהא בחורף ובקיץ? וכמה צריך לכל עור ועור מצואת כלבים? ואיזה קמח של חטים או של שעורים? וכמה קמח וכמה מים? והיאך מטילין **עפצים**?

כך עושין, (עורות של גוילין אצלנו מביאין), עורות יבשין שמשירין את צמרן ושורין אותן במים לבדן עד שישרו ויהיו רכין, ואחר כך מטילין אותן לבור העשוי להם, ומטילין לתוכו מים ומעט צואת כלבים בלא שעור, ומעט מלח, וסותמין את פי הבור, ומשהין אותו בקיץ יום אחד, ובחורף ג' ימים, ואין משהין אותו יתר מזה כדי שלא יתעכלו, ומוציאין אותן ובודקין אותן מפני הקרע, ואם יש בם קרע תופרו, ומניחין אותן על מלבן של עצים המוכנים להם, ומביא מים חיים ומדיחן יפה יפה, ומביא עפצים הרבה ושוחקן, או טוחנן יפה יפה, ונותן לכל עור ועור שליש ליטרא של בגדאד, וטח מן העפצים האלו בפניהם משני צדדים, ומזלף עליהם מעט מים, ומעדיף למקום שער עפצים יותר ממקום בשר, ועושה לכל עור ועור פעמים ביום, ופעם שלישי טח את יתר העפצים, ומעמידן בשמש כדי שיתלבנו, ועוזבן עד שיתיבשו, ומנפצן לאחר כך וחותכן. עכ"ל רב שרירא.

לסיכום –

כל הגאונים הכירו עיבוד עור בסיד⁷, אך מלבד מר משה, גאון מחסיה, שקראו קלף, קראו לו כולם חיפה, שאפילו לכלל דיפתרא לא בא. ולא התירו לכתוב בו אלא משום עת לעשות להי הפרו תורתך.

• דעת חכמי אשכנז הקדמונים

מפורש מצאנו בשו"ת בעלי התוספות, סימן טז, לגאוני נרבונה (מובא אף בכלבו סימן כ, וכן תשובה באותו עניין ובסגנון דומה כתב רבי אברהם הירחי בעל "המנהיג" לחכמי אורוגון, וכן נמצא כתוב במנהגי דורא ישנים ובמנהגים דבי מהר"ם – (שניהם תלמידי מהר"ם מרוטנבורג): וזאת התשובה השיבו גדולי נרבונה ע"ה על זאת השאלה וזהו לשונם: אך זה תשיב אל דעתך, וכי ספר תורה שאנו קוראים בו ושאונו עומדין מפניו מעובד הוא כהלכה למשה מסיני, דמליח וקמיח ועפיץ? ומפני מה אנו מברכים עליו וקוראים בו? אלא, שאנו סומכין על דברי הגאונים ז"ל, שאמרו שאין בינינו מי שיודע לעבד העורות כהלכה למשה מסיני ורוב ספרי תורה שלנו עשויין מאלו העורות שאינן עבודין כהלכתן⁸, ומוטב שתעקר מצות העיבוד ממקומה ולא נתבטל מקריאת התורה, וכו'... אין הכי נמי, באותן ספרים [ישובי ספר הנמצאים בגבול – העורך] (וי"ג-כפרים) שהם מקומות רחוקים שאין להם ספר תורה, מוטב שיקראו בחומשין הכל כקריאת ספר תורה בשלשה או שבעה ויברך כל אחד כתיקונו שלא יתבטל מקריאת התורה, עכ"ל.

⁷ ועוד נסביר לקמן, שכל עיבוד מתחיל בשריית סיד והוא עומד היום במקום 'קמיח', וא"א להגיע כלל לשלב עיבוד בעפצים לפני שלב הסיד.

⁸ ובודאי שאין לומר במליח בלבד עסקינן, שכן בנרבונה (דרום צרפת) אתריה דר"ת הוא, וגאוני נרבונה תלמידיו היו, ובודאי היו סומכים עליו ומעבדים בסיד, וכמו שמובא בספר המכריע (מבעל התוס' רי"ד-איטליה) ומעיד הראב"ן (גנזי ירושלים עמ' קי"ב) שבכל אירופה (שלפני 850 שנה) עיבדו קלפים בסיד. אמנם ראיתי בספר כלבו, סימן כ, שהיו מקומות בהם כתבו על קלף מצה בלא עיבוד כלל. עיי"ש.

הרי לנו, שגם חכמי צרפת, שהיו תלמידי התוספות לדורותם, ואף תלמידי מהר"ם מרוטנבורג, ההולכים בדרך כלל בשיטת ר"ת, מודים לדברי הגאונים דווקא, ולא לדבריו, בסיבת הכשר עיבוד סיד⁹. ולא זו בלבד, אלא קובעים שהעיבוד בתהליך מליח קמיח ועפיץ – הוא הלכה למשה מסיני(!) ואינו ענין של "עצה טובה" או מנהג המקומות.

הנה לך, שמצאנו בדברי הגאונים "טעמא אחרינא להיתרא", ו"אשר ראינו הגדנו", כבקשת רבנו תם במחזור ויטרי, שהמציאות שהיתה בימיו לעבד עורות בסיד, היא תוצאה של אותה גזירת שמד, שגזרה מלכות אדום בארץ ישראל, ולא משום עדיפות עיבוד זה על עיבוד עפצים.

ולאור כל דברינו, בימינו אלה, שאין גזירה ולא שמד, מדוע נמשיך לעבד בסיד?¹⁰

• כיצד נתייחס לפסק השו"ע ?

וא"ת הלא פסק לנו מרן כדברי ר"ת, והכשיר הסיד לכתחילה, ומה לנו לבוא ולהרהר אחריו – שלש תשובות בדבר :

א. מרן לא פסק לנו שרק סיד כשר, ואפילו לא פסק שסיד עדיף, אלא השאיר לנו את שתי האפשרויות פתוחות, והבוחר יבחר.

⁹ אין אנו מביאים כאן דעות ראשונים כדי למנותם ולומר-הלכה כרבים, כי רבים הם ההולכים בשיטת ר"ת והם: ספר התרומה, ואורחות חיים, והיראים, ואור זרוע (ח"א הלכות תפילין תקלה), סמ"ג (עשין סימן כה), ורבנו ירוחם (תולדות או"ח נתיב ב' ח"ב ד"ז טור ג') ועוד, אלא על מנת להתייחס לתוכן דבריהם. ועוד **שמהריב"ל** בחלק א' דף ג' מוכיח שיש לחוש לדברי המיעוט לענין הלכה למעשה לכתחילה באיסורי תורה, מפני שאינו רוב גמור, כיון שלא נחלקו פנים בפנים (כך כתב בשו"ת סבא קדישא-שלמה אלפנדרי זצ"ל).

¹⁰ ואעפ"י, שבספר **שו"ת מן השמים**, סימן ו', כתב וז"ל-ועוד נסתפקנו על ספרי תורה שאינן עפוצין אם ראויים לברך עליהם, כי יש מהחכמים שמכשירין ואומרים כי עבוד שלנו טוב וחזק בעבור הסיד שמישין בו, והכתיבה מתקיימת בו יותר משל עבוד העפצים, ויש אוסרין לברך עליהם, ושאלתי הלכה כדברי מי. והשיבו: האלהים, אמר רב כשר הוא לכל ישראל. עכ"ל. ידוע הכלל ש"לא בשמים היא".

ב. פסק השו"ע נשען על דברי ר"ת, ודיו לבא מן הדין להיות כנידון, וכמו שר"ת לא אמר את דבריו אלא כדי להסביר את המציאות הרווחת, ואחרי הכל-אין ולא ורפיא בידיה-אף דברי השו"ע ידונו כך.

ג. טענה הנ"ל יכולה היתה אולי להתקבל אלו לא הביא מרן את טעמו של הרמב"ם לעיבוד בעפצים וכלל סיד עמו, ואז היינו אומרים שמא טעם אחר יש למרן בעיבוד, וכמו שמהני עפצים כך מהני הסיד. אמנם מכיון שאמר (יורה דעה, סימן רע"א סעיף ב): צריך שיהיו מעובדים בעפצא או בסיד וכיוצא בו **מדברים המכווצים העור ומחזקים אותו**, שמע מינה שקבל דעת הרמב"ם בקשר למהות העיבוד, שהוא לכווץ/לקבץ העור ולחזקו (ולא רק להכשירו לכתיבה).

וא"כ-ניתן בקל לבדוק אם אמת הדבר שסיד כיוצא בעפצים, ותכונתו לכווץ העור אם לאו. ואם אין תכונתו לכווץ ולחזק, לא אנו חולקים על השו"ע, אלא המציאות היא שחולקת.

• מציאות מכרעת להלכה

והנה - ממה שהתברר אצל מעבדי עור בכל העולם, שבקיאים בתהליכים הטבעיים המתרחשים בעור בהשפעת חומרים שונים, הן מפיהם והן מפי כתבם, מהו טבע הסיד ותפקידו בתהליך העיבוד, ומהו טבע העפצים ותפקידם בתהליך זה, הוא כי חומרים אלו שונים זה מזה, **והפכיים** זה מזה בתכלית, ואין שום דבר משותף בתכונותיהם.

וזאת למודעי, כי מלבד עיון בספרים מקצועיים, כתתי רגלי אל בתי המלאכה לעיבוד עור וראיתי כל הנעשה שם, הטרחתי על העבדנים בחקירות ודרישות על כל שלב ושלב ועל כל החומרים, עיבדתי עור בעצמי מהחל ועד גמירא, ואף אני כותב על קלפים אלו הלכה למעשה. כך שהפכתי בעל מלאכה ומומחה לנושא זה, ויכול אני להעיד מכלי ראשון על אמיתות הדברים שאכתוב לקמן.

ומה שהתברר לנו הוא, שהעור מורכב מסוגים שונים של חלבונים ושומנים המונחים בשכבות וארוגים זה בזה. תהליך העיבוד, מטרתו לשמר את העור למשך שנים רבות ולהקנות לו עמידות הן בפני פגעי האקלים, כגון מעברים

מרטיבות ליושב, והן בפני תהליכי ריקבון הפוגעים בכל חומר מן החי והצומח. כמ"ש **בפירוש המשניות לרמב"ם**, שבת פ"ז משנה ב' וז"ל: וענין העבוד, חזוק הדברים הרפים כדי שלא יפסדו במהרה וכו'. עכ"ל.

במשך תהליך העיבוד מפרידים מן העור חלקים חיצוניים ופנימיים אשר מפריעים לתהליך השימור או שאינם נחוצים במוצר הסופי, כגון שכבת תאים מתים מן העור העליון (אפידרמיס), שערות, קרומים ושומנים מהצד הדבוק בבשר, חלבונים ושומנים תת עוריים.

תהליך הפרדה זה נעשה ע"י השריית העור בתמיסת **סיד**, אשר עפ"י חכמת הטבע נקרא **חומר בסיסי (אלקאלי)** {הסיד איננו חומר טבעי, אלא הוא נוצר כתוצאה משריפת סלעי גיר בכבשן האש, מעל ל-1000 מעלות, ועקב כך משתנה ההרכב המולקולרי שלו} ותפקידו, עפ"י טבעו, להמיס את שכבת העור העליונה ואת שרשי השערות, להמיס ולעכל שומנים וחלבונים תת עוריים, לרפות ולנפח את העור באמצעות ספיגת יתר של המים לתוך תאי העור. שלב זה נחוץ כשלב הכנה ואיכשור, הוא "מרוקן" ו"מנקה" את העור, ומאפשר חדירת החומרים העפציים בשלב הבא. בזמן התלמוד היה שלב זה נעשה, כנראה, באמצעות שרייה במי שעורים, הלא הוא שלב הקמיח.

לאחר שריה זו נשטף העור במים, והסיד וכל המנויים לעיל נשטפים החוצה עם המים.

עתה העור הוא ספוגי, נפוח מכפי מדתו ומלא במים. מניחים אותו לייבוש לזמן מה, ובעודו לח שורים אותו בתמיסת חומרים עפציים שמקורם בקליפות עצים שונים, השייכים עפ"י הטבע לסוג **החומרים החומציים (אסיד)**, אשר תפקידם בתהליך העיבוד למשוך מתוך העור את עודף הנוזלים, לכווץ את סיבי החלבון הנותרים, באמצעות שינוי מבנה כימי ומרחבי של מולקולות החלבון (דנטורציה בלע"ז), ובכך לסגור את החללים שנוצרו במרקם העור כתוצאה מעיכול החלבונים והשומנים ע"י הסיד.

תהליך זה הוא הגורם שימור לעור, מחזק אותו ומקנה לו גמישות לאורך שנים.

כאן המקום להסביר את המושגים-**כיווץ וחיזוק**, אשר רוב העולם טועים בהם וסוברים כי הקלף אשר משתמשים בו לכתיבת סת"מ מכווץ ומחוזק ע"י היבוש והמתיחה שלאחרי העיבוד בסיד. וטעותם ברורה, שכיווץ וחיזוק הן פעולות שאמור **החומר המעבד עצמו** לפעול על העור, כמ"ש הרמב"ם-עפצא וכיוצא בו מדברים שמקבצים את העור ומחזקים אותו וכו'.

ועוד יש לשים לב, שעור המעובד בתהליך עפצי, כגון עור רצועות התפילין, דווקא רך וגמיש, שלא כמו המעובד בסיד שהוא קשיח. הכיווץ שגורמים החומרים העפציים לעור, פרושו, כיווץ כימי של שרשראות חלבוני העור, בדומה למה שעושה חום לחלבון הביצה (בלע"ז נקרא תהליך זה-דֶּנְטוֹרֶצְיָה, שינוי מהמצב הטבעי).

הרוצה לראות תהליך של כיווץ חלבון ע"י חומר עפצי, יקח חלבון ביצה נוזלי ויוסיף לו חומץ או מיץ לימון או יין יבש לבן. וכדי להשוות, אפשר מכנגד, להוסיף אבקת סיד לחלבון.

מכל זה, הראת לדעת, שסיד ועפצים חומרים המנוגדים זה לזה בטבעם, ופעולתם על העור שונה לחלוטין זה מזה.

יתרה מזו, לטענת העבדנים, וכפי הנראה לעינים, אם לא יעבור העור תהליך עיפוץ, למרות שעובר תהליך שרייה בסיד, יתחיל להירקב תוך ימים ספורים, אם ישאר לח או יבוא במגע עם מים.

ועוד עיין רש"י במסכת שבת דף סו ע"א ד"ה סנדל של סיידין: מוכרי סיד וכשמתעסקין בו נועלין אותו, ושל עץ הוא, מפני **שהסיד שורף את העור**. עכ"ל. הרי לך שסיד מזיק הוא הן לעור האדם והן לעור מעובד, שהרי בשל כך לא נועלים נעלי עור בעבודה עם סיד.

ועוד ידוע, שמשתמשים בסיד להמסת עור ועצמות בתהליך יצור הגילאטין, ואף יש שציוו לשים בקברם סיד למהר עיכול הבשר (פלא יועץ-קבורה).

כן ידוע, שאם ישאר העור בתמיסת הסיד יותר זמן מן הראוי- יתעכל וימס.

לעומת זאת, שריה בעפצים יכולה להמשך חודשים מספר, תלוי ביעודו של העור המעובד.

א"כ, כיצד יקרא עיבוד בסיד "עיבוד של קיימא" כמו שהרמב"ן הגדיר עיבוד? ואיך יהיה הסיד "מהני כעפצים" כדברי רבינו תם? ואולי נוכל לתלות שכחשו לו העבדנים לר"ת, כמ"ש בעל מוסף הערוך בעניין הדוכסוסטוס (עיין שם), או שמא באמת לא היו בקיאים, באותו הדור ובאותו מקום, בעיבוד עור בעפצים לצורך כתיבה.

• דעת הרמב"ם בענין העיבוד

הרמב"ם, בהלכות ספר תורה פ"א הלכה ו', והלכה ז', העתיק שיטת התלמוד דבעינן מליח, קמיח ועפיץ. ואע"פ שכתב: בעפצא וכיוצא בו מדברים שמקבצים את העור ומחזקים אותו וכו', לא הייתה כוונתו לסיד (כמו שהבין מדבריו מרן בכסף משנה, הלכות ס"ת, פ"א הלכה ו', ובשו"ע או"ח סי' לב סעיף ח, וביו"ד סימן רע"א סעיף ב), שכן בכל תשובותיו פסל לחלוטין קלף הנקרא **רק**, שלא עובד בעפצים אלא בסיד, והשווה ס"ת שנכתב עליו, לאחד מן החומשים.

וז"ל **בתשובה קנ"ג** (הוצאת מקיץ נרדמים):
ואלו העורות הנמצאים בזמננו הידועים בצורתם, אסור לכתוב בהם דבר, לא ספר תורה ולא תפילין ולא מזוזה, **לפי שהם עורות שאינם מעובדים עיבוד שלם, לפי שהם לא עפיץ**. ואם עיבדו אותן בדבר מכווץ כגון עפץ ואלקרץ¹¹ וכיו"ב, אז יקרא קלף וכו'. עכ"ל.

וכן בתשובה **קסב** (שם):
ספר תורה שנכתב על זה **הרק** הלא מעובד – פסול.
והוא במדרגת מצחף מכלל המצחפין לתורה או חומש מן החומשין, שנאמר עליהם: אין קורין בחומשין מפני כבוד

¹¹ עץ הקראץ', הנקרא שיטת היאור\הנילוס, בהגיה תימנית-גראד.

הציבור. וזהו שאמרנו, שמאחר והוא 'רק', אין תועלת לתפרו במשי או בגידים **שהרי אינו ספר תורה** אלא כחומש, וכו'. עכ"ל.

ועוד **בתשובות הרמב"ם**, בתוך דבריו לחכמי לונל (בלאו סי' **רפט** עמ' 541) ... אם האמת כמו שמקצת גאונים אומרים שהקלף הוא החלק העבה מן העור שעל הבשר **שקורין הערביים "רק" ועושין אותו בסיד** ועושין לו שני פנים וכו'. עכ"ל.

הרי לך, שהרמב"ם עונה לחכמי לונל, צרפת, אתריה דר"ת, ששם עיבדו העור בסיד, ושולל עיבוד זה מכל וכל. ובודאי שאין לומר ששאלו אותו על עור המעובד רק באופן של מליח וקמיח, שאין מי שמכשיר כזה עיבוד (וכנ"ל בהערה 5), ועוד שזהו עור פחות שלא היו משתמשים בו לכתיבה. ואם על מליח וקמיח שואלים חכמי לונל, ולדעת הרמב"ם כשר עיבוד בסיד – מדוע לא כתב להם כן?

ואחרי הודיעי אותך כל זאת, תגדל התמיהה על מנהג הסופרים, שהעלנו בראש דברינו, ותחול גם על פסקו של השו"ע, שהעתיק דברי הרמב"ם והכניס בהם בהשוואה אחת את עיבוד הסיד, שמקורו בדברי ר"ת, וכנ"ל.

• האם יתכן שראשונים יטעו בידיעת המציאות ?

ואף כי עולה מדברי, כי ר"ת, שהיה מגדולי הראשונים, לא ידע מציאות החומרים וטבעם, ואף מרן בכסף משנה ובשו"ע נמשך אחרי דבריו בלי ידיעת המציאות, הדבר יתכן, ואף אינו סותר ח"ו גדלותם ויקר ערכם. שהרי אמרו במסכת חולין דף נז ע"א וז"ל: חזקיה אמר אין ריאה לעוף וכו' מכלל דחזקיה סבר דלית ליה. אלא אמרי במערבא משמיה דר' יוסי ברבי חנינא מדבריו של **בריבי** ניכר שאינו בקי בתרגולין¹². ומפרש רש"י: **של בריבי**: חזקיה שהיה גדול בדורו.

¹² עיין בספר "דרישה", יורה דעה סימן נב, הסברו לדברי חזקיה בריבי.

ועוד שם דף נז ע"ב ז"ל: אמרו עליו על רבי שמעון בן חלפתא שעסקן בדברים היה והיה עושה דבר להוציא מלבו של רבי יהודה. שהיה רבי יהודה אומר אם ניטלה הנוצה פסולה. ותרנגולת היתה לו לרבי שמעון בן חלפתא, שניטלה נוצה שלה. והניחה בתנור וטלה עליה במטלית של טרסיים, וגידלה כנפיים האחרונים יותר מן הראשונים. עכ"ל.

הרי לנו שתי ראיות על חכמינו שלא היו בקיאים במציאות ופסקו הלכה על פי סברתם. ועוד ראינו, שאפשר על פי ראיות טבעיות להוכיח את טעות הסברא.

ועיין שו"ת **חתם סופר** חלק ב (יורה דעה) סימן קסז: כל זה כתבו תוס' לפי הבנתם, וכן רש"י ז"ל, פירש סוגיה דפרוזדור לפי מה שצייר מהר"ם לובלין, הכל לפי שכלם. אבל אחר בקשת המחילה מרבותינו הקדושים, לא צדקו דבריהם בזה. כי האמת עם הרמב"ם כאשר יעיד הניסיון עפ"י חכמי וספרי הניתוח אשר לפנינו מספרי בני ישראל, כמו מעשי טוביה וספר שבילי אמונה. ושם במעשה טוביה יש טעות קצת בציור הלול. ויש לפני עוד ספרים מדויקים מרופאים מומחים אשר לא מבני ישראל המה בכמה וכמה ציורים. כולם יעידון ויגידון כהרמב"ם ז"ל ומיניה לא ניזוע. גם שאלתי רופאים וכך אמרו לי וכו' עכ"ל.

ועוד ראיתי בירחון "**אור תורה**", אב תשע"ד, בשם הרב מאיר מאזוז שליט"א, על מה שכתבו התוספות, בחולין קג ע"ב, ד"ה חלקו – שיעור כזית חצי ביצה עכ"ל, שהם לא ראו זיתים מעודם, והביא שם ראיות לכך כי בארצות אשכנז לא היו מצויים זיתים. ועוד לו בקונטרס "בין השמשות", כמה דוגמאות לחוסר ידיעתם בכמה ענינים של מציאות, וסיים: ואין אחר המציאות כלום. עיי"ש דבריו באורך.

הנה לנו, כי יתכן וגדולי הדור לא יהיו בקיאים ואף יטעו בענין שבמציאות, ואף על פי שהביעו דעתם ופסקו כדעתם-אין לנו ללכת אחריהם אם התבררה המציאות לאשורה.

ועוד מוכרחים לומר, שלא ראה מרן השו"ע את דברי הרמב"ם בתשובות הנ"ל, והבין שדבריו ודברי ר"ת עולים בקנה אחד

(ובודאי שלא ראה את תשובת חכמי נרבונא ותלמידי מהר"ם מרוטנבורג), וא"כ עלינו לדחות את דברי השו"ע מפני דברי הרמב"ם, וכמו שכתב **הרב עובדיה יוסף זצ"ל**, בהקדמה לשו"ת הרמב"ם "פאר הדור": אם הדבר מבואר להיפך בתשובת הרמב"ם, יש לפסוק להלכה ולמעשה כדברי הרמב"ם, כי אילו ידעו מרן והאחרונים, שדעת הרמב"ם בתשובה להיפך מדבריהם, היו חוזרים בהם, ומבטלים דעתם מפני דעתו הגדולה וכו' **אמור מעתה** שכל שאנו רואים דבר הלכה בתשובת הרמב"ם שלא כפסק מרן והאחרונים, אנו אין לנו אלא דברי הרמב"ם, שאילו ראוהו מרן והאחרונים בודאי היו קובעים הלכה כמותו. עכ"ל מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל, בהקדמה שם.

(ואע"פ שיש הטוענים שהתשובות לחכמי לונל, לאו מר בר רב אשי חתים עליה, לא עליהם בלבד סמכנו, וכנ"ל.)

העולה מדברינו הוא -

כי עיבוד באופן של

מליח, קמיח ועפיץ- הוא עיבוד כשר לכו"ע,

מה שאין כן עיבוד בסיד.

ואף דעתו של ר"ת, שנדחק להכשיר עיבוד בסיד ולהגדירו טוב מעפצים, לא נבעה אלא מהצורך לבסס את המנהג שנהג בימיו, על יסודות איתנים, אעפ"י שהיה שונה מפשט ההוראה העולה מהתלמוד.

וברירה לן, שאילו היה רואה את דברי הגאונים, ששנוי צורת העיבוד נכפתה עלינו ע"י גזרת שמד, כפי שמתואר בפרקוי בן בבוי, בודאי שהיה מודה להם ומתרץ את מציאות ימיו כמותם, משום עת לעשות לה' (וכמו שהבאנו דעת מנהגי דורא מאת ר' יצחק ב"ר מאיר הלוי ומנהגים דבי מהר"ם, תלמידי מהר"ם מרוטנבורג— לעיל עמוד 18. ועיין עוד הערה 1).

לכן, בבואנו להחליט כי עיבוד עפצים הוא עיבוד כשר, אין אנו נצבים בפני הצורך להכריע במחלוקת פוסקים, שהרי הוכחנו שאין כל מחלוקת ביחס לכשרות העיבוד בעפצים.

ואף אם תרצה לומר, שכבר נהגו בסיד וסמכו בזה על מר משה גאון ז"ל, ובתפילין על רב נטרונאי גאון (כנ"ל הערה 4), הכיצד

נניח דעת כל הגאונים וכל הפוסקים שצעדו בעקבותיהם, שפסלו עיבוד זה אף בדיעבד, והכשירו אך ורק עיבוד בעפצים, אחרי שהתברר שגם בימים קדמונים נהגו המדקדקים במצות לקרוא בס"ת העשויין כהלכה בלבד, כמ"ש בספר העיתים, ואף המכשירים לא הכשירו אלא משום עת לעשות לה'.

וברור הוא שהמנהג גם אם הוא מבוסס, אינו חזק יותר מעיקר הדין אם אינו סותר לו, וכמו שמובא בשו"ע או"ח סימן קנח, הלכות נטילת ידים, סעיף יא וז"ל: מְבָרֵךְ קִדְּם נְטִילָה, שְׁכָל הַמַּצּוֹת מְבָרֵךְ עֲלֵיהֶם עוֹבֵר לַעֲשֹׂתָן. וְנִהְיָ שֶׁלֹּא לְבָרֵךְ עַד אַחֵר נְטִילָה, מְשׁוּם דְּפָעָמִים שָׁאִין יָדָיו נְקִיּוֹת, וּמִפְּנֵי כֵן מְבָרְכִין עֲלֵיהֶם אַחֵר שֶׁשֶּׁפֶּשֶׁף יָדָיו, שֶׁכְּבָר יָדָיו נְקִיּוֹת קִדְּם שֶׁיְטִיל עֲלֵיהֶם מִים שְׁנֵיִם.

וכתב ע"ז **בביאור הלכה**, וז"ל: הנה מלשון השו"ע משמע, דמי שרוצה לברך קודם הנטילה אם ידיו נקיות-יוכל לברך, וכ"כ בב"י, דלא כדמשמע מלשון הטור דאין לשנות, וכו', וע"כ מסתברא דהדין עם הב"י, דאין למחות ביד מי שירצה לברך קודם הנטילה, אם יודע שידיו נקיות, וכו' עכ"ל, הנצרך לעניננו.

וכן בענין העיבוד בעפצים, ודאי שהוא עיקר הדין, ומכיון שר"ת לא ערער עליו, אין סיבה למחות במי שינהג כך או להכריח המשך המנהג של עיבוד בסיד.

• האם יש מסורת בעיבוד הקלף?

מלבד האמור עד כאן, יש לשים לב כי מסורת העיבוד בחומרים עפציים נשמרה, לפחות לגבי ספרי תורה ומגילות, בקהילות צפון אפריקה-מרוקו ותוניס, וכן תורכיה עירק סוריה ותימן, עד עלותם אל ארץ הקודש. ומדוע עיבדו בעפצים אם התקבלה דעת ר"ת ללא עירעור? ומה גם שעיבוד בסיד קל מהיר וזול יותר, והכתיבה עליו נאה יותר?¹³

¹³ יש מי שרצה לטעון שאין לנו מסורת בעיבוד עפצים, ולכן אין לעבד באופן זה. נלע"ד שאין לדבריו על מה לסמוך, שלא ראינו מי שמצריך מסורת בענין זה, ועוד שמלאכת עיבוד עורות אחת היא, ובכל העולם מעבדים הן בחומרים עפציים והן בסיד לצורך כתיבה, וחכמה זו מצויה ונפוצה וגלויה לכל העמים, ואפשר ללמדה גם מגוים. ואף

ועוד זאת מצאתי כתוב בספר **"מקדש מעט"**, הלכות ס"ת סימן רע"א סעיף ב' אות כד' וז"ל: עתה נותנים העבדנים אחרי השרייה שבסיד, עוד שרייה **בקליפי אילני יער החטובים**. ונראה מהפוסקים דאין זה מעכב. עכ"ל.

הנה לך כי לפני 300 שנה [המחבר, הרב יונה לנדסופר חי בין השנים, תל"ח-תע"ג, 1678–1712] עדיין היו מעבדים גם באירופה בחומר עפצי אחרי הסיד! ובודאי מדבר המחבר בעיבוד קלף לסת"מ (וכנראה לא השפיעה השריה בקליפי האילנות על צבע הקלף שכן המחבר ז"ל לא ציין זאת).

• **הלכה למעשה, והאם המעבד בעפצים מוציא לעז על הראשונים**

לאור דברינו עד כה, נלע"ד להציע, שכיון שהיום מעבדים העור רק בסיד כדעת ר"ת, אם נוסיף שלב נוסף של עיבוד בעפצים כדעת הגאונים והרמב"ם (או בחומרים כיוצא בהם, כדברי הרמב"ם, הרמב"ן והריטב"א),—יהיה בידינו קלף כשר אליבא דכו"ע. ומדוע לא נעשה כן? הלא גם טענת "מוציא לעז על הראשונים" אין כאן, שהרי בודאי טוב עשו הראשונים, שהכשירו עיבוד בסיד, כמו שהם עצמם הסבירו-שלא תשתכח תורת הקריאה בציבור וכנ"ל, בתשובת חכמי נרבונא.

ועוד עיין **בביאור הלכה**, ד"ה-אם קנה וכו', סימן תרנו, שכתב וז"ל: ומ"מ באתרוג או לולב שיש בו חשש פסול [וה"ה בכל המצות כה"ג] **שתלוי בפלוגתא דרבוותא, אף שההלכה דכשר, מכ"מ, י"ל דבזה לכו"ע צריך לקיים הידור מצוה עד שליש, לקנות אחר, לצאת כל הדעות** [כ"מ מפמ"ג, ועיין בבגדי ישע שמחמיר עוד ביותר מזה] עכ"ל.¹⁴

מסורת שלנו לעיבוד בסיד אינה מבוררת, שכן קלפים שלנו מזדייפים, ושלהם לא. ועיין הערה 2.

¹⁴ וז"ל ספר "בגדי ישע" (הרב ישעיהו בן שמחה ווינר. יצא לאור פראג-תקלד): סימן תרנ"ו-ס'ק"א: אם קנה אתרוג, היינו כשאינו וכו' - פי' שהראשון כשר עם כל המעלות רק בהידור החילוק, שזה שיעור מצומצם והשני גדול ממנו. אבל אם א' יש לו פטמא והב' אין לו, א"כ לכמה פוסקים מי שאין לו פטמא פסול-בודאי שיוסיף יותר משליש כי לענין הכשירו לא נאמר. אע"ג דרוב הפוסקים מתירין בחסר פטמא אם אין נחסר

וכן עיין בט"ז (על שו"ע או"ח סימן רע"א סעיף יב) אות טו, וז"ל: נ"ל, דאע"פ שכתב (הרמ"א) ואין לשנות, מ"מ מי שחרד לדבר ורוצה לעשות כדעה ראשונה וליטול ידיו אחר הקידוש, אין לומר עליו כל המשנה ידו על התחתונה, ח"ו, אלא הוא יכול לומר אעשה כדברי הכל, ומי ימחה בידו, ושפיר עבד כנלע"ד: עכ"ל. וכדבריו פסקו החיי אדם והמשנה ברורה.

לסיכום נראה לומר

שהיום, באין גזירה ולא שעת הדחק, וחכמת העיבוד בעפצים וכיוצא בהם, מפורסמת ומשוכללת מאד, וניתן לעבד את העור כהלכתו לסת"ם, ראוי לכל ירא שמים לאפוקי נפשיה מפלוגתא, ולהעמיד הדת על תילה בקיום מצוה כמאמרה, ולרכוש לעצמו תפילין ומזוזות, מגילה וס"ת הכתובים על עורות, שעברו עיבוד בעפצים.

חשוב לדעת !

קלף מעובד במראהו בעפצים צבעו צהוב/קדם או חום בהיר, ונבדל מאד מהקלף הלבן המעובד בסיד.

אצל כותב מאמר זה ניתן לרכוש קלף המעובד בעפצים, למזוזות, תפילין מגילה וס"ת, במרקם פנים נוח לכתיבה ולמחיקה, ובכל הגדלים.

-דוגמיות של קלף ישלחו חינם לכל דורש-

המעוניין לארגן שיעור ומצגת מעשית, לביאור והדגמת כל שלבי העיבוד (ללא תשלום) יפנה לכותב מאמר זה-

יהודה שָׁרֶז – 054-840-1323 – ירושלים

E-mail: yesherez@gmail.com

שו"ת ציבור צפצ'ים

עאלות פנעלענע צעקבות פריסט הקונטרס
לאו דוקא בסדר צנייני

1. **שאלה-** בשו"ע כתוב שאפשר לעבד בעפצים או בסיד. סיד אני יודע מה זה. אבל מה זה עפצים?

תשובה- עפצים הינם גידולים הנגרמים ע"י צרעה שמטילה ביצה בעץ האלון. גידול זה מכיל חומרים הגורמים לעור להתכווץ ולהתעבד, הנקראים-טאנינים.

2. **שאלה-** סיד יש רק אחד. אבל עצי אלון יש סוגים שונים. מאין אתה יודע מאיזה סוג להשתמש?

תשובה- הגמרא במס' שבת דף עט. מכנה תהליך העיבוד בעפצים בשם: **עפיץ**, שמורה על התכונה הנדרשת מהחומר המעבד, ולא נדרש שימוש במקור מסויים של חומר זה. גם רש"י שם אומר-מתקנין אותו נשחיקת עפלים כמו שעושין כאן נשחיקת קליפת ארז שקורין טנא. מדבריו למדנו שאין חשיבות למקור החומר, שכן בצרפת לא משתמשים בעפצים אלא בקליפות עצים.

3. **שאלה-** כיצד אתה יודע במדויק את התהליכים הנדרשים לעיבוד בעפצים, הלא אין לנו מסורת בזה?

תשובה- כמו יהודי טוב אחזיר לך בשאלה-מדוע אתה מניח שצריך מסורת? אני יודע שהמושג מסורת קשור לכשרות בהמות ועופות המותרים לאכילה. אך מנין לך שצריך בכל נושא שהוא? ועוד, האם עבדני הקלף בסיד, יש להם מסורת? ויצרני הדיו למיניהם, יש להם מסורת? אני מבטיח לך שאין להם! אבל לענות צריך, ולכן אומר לך שאני מסתמך על דברי הרמב"ם בהלכות ס"ת פרק א הלכה ז: ואם לקחו העור אחר שהעבירו שער וחיילקו אותו בעביו לשנים **כמו שהעבדין עושין** וכו'. עכ"ל. הנה, שמפנה אותנו אל העבדנים בהווה. גם אני ואתה ברצותינו לעבד יכולים ללמד מלאכה זו מהעבדנים המצויים.

4. **שאלה-** מובא בספרים על עיבוד הקלף בסיד סימנים לידע מתי העור כבר מעובד, כגון שהשערות נושרות בקלות. כיצד אתה יודע שאמנם העור כבר מעובד?

תשובה- מובא בגאונים כמה ימים לשהות בסיד או בצואת הכלבים ואח"כ כמה בעפצים, עיין במובאות במאמר שלי. מלבד זאת, הנסיון הוא העיקר. ואי אפשר להסביר במילים מה שהעיניים רואות, אך ההשתנות מדפתרא לקלף מעובד ניכרת בברור.

עוד כדאי לדעת, שהיום עבדני הסיד לא מסתמכים על הסימנים שמובאים בספרים כי העיבוד השתנה, שהיום מורידים שערות לא בסיד אלא בחומר אחר שאינו מעבד, ואח"כ שורים מס' ימים בסיד. כך שגם הם עובדים לפי נסיון והניסיון נקבע על פי החוש.

5. **שאלה-** יש הטוענים כי כל עוד העור "מרשרש" סימן הוא שאין הוא מעובד כראוי.

תשובה- אין שום סימן המופיע בדברי חז"ל לעור שהושלם עיבודו. ותכונת ה"רשרוש" נובעת מקשיחות הנגרמת בשל כמה סיבות. אינני מתכוון להכנס לצד המקצועי, אך קשיחות זוהי תכונה מבורכת בקלף לכתובה, ניסית פעם לכתוב על בד? לכן אני משתדל בדרכים שונות בדוקא להקנות קשיחות לעור, אחרי עיבודו.

6. **שאלה-**מדוע הקלף המעובד בעפצים בעל צבע צהבהב-קדם ולפעמים אפילו חום בהיר? **תשובה-**תמצית עפצים צבעה חום כצבע התה, וזו התוצאה של שריה בתמצית זו. כל תמצית מן הצומח מכילה חומרי צבע החל מירוק וכלה בחום-סגול. יש מן החוקרים המיחסים לחומרי צבע אלו תכונות של שימור והגנה מקרני השמש.
7. **שאלה-**הרי לא חדשת דבר במאמר שלך. כל מה שכתבת ודאי היה ידוע לגדולי ישראל מאז ומעולם, ואף על פי כן לא הורו לעבד בעפצים! כנראה היתה להם סיבה טובה לכך, והנח להם לישראל.
- תשובה-**שאלה זו בנויה על הנחת יסוד שיש מקום לדין אמוני בסוגיא הלכתית. אין כאן מקום לפרט אך זה אינו כן. אם כל הנתונים פרוסים בפני וכל המקורות האפשריים לפסיקת ההלכה ידועים, מה מקום יש להכניס את האמונה בצדקת דרכם של עם ישראל ושאינן הקב"ה מביא תקלה ע"י עמו וכו'? מה גם שסוגיא זו כבר נידונה ונפסקה ע"י הראשונים.
- עוד** אצטט מה שמובא בסוף דברי הרמ"א, שו"ע חושן משפט, סימן כה סעיף ב', וז"ל:
- כל מקום שדברי הראשונים כתובים על ספר והם מפורסמים, והפוסקים האחרונים חולקים עליהם, כמו שלפעמים הפוסקים חולקים על הגאונים, הולכים אחר אחרונים, דהלכה בתראי מאביי ורבא ואילך (מהרי"ק שורש פ"ד). אבל אם נמצא לפעמים תשובת גאון ולא עלה זכרונו על ספר, ונמצאו אחרים חולקים עליו, אין צריכים לפסוק כדברי האחרונים, **שאפשר שלא ידעו דברי הגאון, ואי הוי שמיע להו הוי הדרי בהו.** (מהרי"ק שורש צ"ו/צ"ד).
- ויש לומר, קרוב לודאי שלא ידעו התוספות מדבריהם אלו של הגאונים.
8. **שאלה-**הספרדים קבלו הוראות מרן, ואין לזוז מפסקיו. והוא התיר להשתמש בסיד לעיבוד!
- תשובה-**שים לב! מרן הביא את הסיד כאפשרות אחת מתוך שתיים. והבוחר באפשרות העפצים אינו סותר את הכלל שהבאת.
9. **שאלה-**לפי מהלך המאמר, עיבוד סיד הוא בדיעבד ורק משום "עת לעשות לה". בזה אתה אומר כי מרן השו"ע בהתירו לעבד בסיד, פסק בלכתחילה דבר שהוא בדיעבד! הייתכן?!
- תשובה-**שאלה מעניינת. אמנם ראה כיצד פסק זאת השו"ע-הוא העתיק את לשון הרמב"ם, ובתוכה שילב את דברי ר"ת, אבל כאפשרות נוספת, כמ"ש-צריך הקלף להיות מעובד בעפצים או בסיד (סימן לב סעיף ח). מדוע לדעתך לא כתב את הסיד ראשון, אולי בגלל שגם הוא סובר שיש מצב של לכתחילה ובדיעבד? עוד היה ראוי להעיר, כי לא יהיה כוחו של מרן יותר מכוחו של ר"ת, שהוא מקור ההלכה, והלא ר"ת בעצמו "אין ולא ורפיא בידיה".
10. **שאלה-**מה שפסק בשו"ע גם כשיטת ר"ת שמותר לעבד בסיד, אולי זה לכתחילה ותלוי במנהג המקום? ולפי זה כבר נהגו כל ישראל לעבד בסיד ואין לשנות מהמנהג לא להקל ולא להחמיר?
- תשובה-**בודאי הנך יודע כי הרבה דברים שינו במהלך השנים בענין הסת"ם, למשל המשיחה, צבע השרלאק, שבשנים האחרונות החלו להחמיר בהם, וזהו חומרא ואף אחד לא טען שזהו מנהג ישראל וכו', ומדוע לא נחמיר גם בענין העיבוד?
- ואצטט כאן את השו"ע והרמ"א בסימן רע"א סעיף יב' בענין נטילת ידיים

בליל שבת קודם קידוש, ואת דברי הט"ז ומשם תשכיל יסוד חשוב מאד באופן הפסיקה במקום מחלוקת, אפילו במקום שנקבע מנהג כאחד מן הדיעות. וז"ל **שו"ע סימן רע"א**: (יב) אחר שקידש על כוס, נוטל ידיו ומברך ענט"י ואם נטל ידיו קודם קידוש גלי דעתיה דריפתא חביבא ליה, לא יקדש על היין אלא על הפת: [הגה-ו"א לכתחלה יש ליטול ידיו קודם הקידוש ולקדש על היין (הרא"ש ומרדכי פרק ע"פ (ורשב"א) והגה"מ פכ"ט, והטור). וכן המנהג פשוט במדינות אלו ואין לשנות רק בליל פסח, כמו שיתבאר סי' תע"ג]:

ט"ז, שם אות טו, וז"ל - ולמה נעשה לכתחלה כדיעה זאת, ולא נעשה כפי' רע"מ ורמב"ם, שבזה דברי ר"ב מיירי מכל גווני? ע"כ תמה הטור על מנהג הרא"ש שנהג כן כיון שיש פי' אחר מרווח מזה, ודי היה לנו לסמוך בדיעבד על הפי' הזה. וה"ק הטור: ואני תמה על מנהגו כך לכתחלה, שהרי צריכים אנו לדחוק אפי' אם נעשה כן בדיעבד, ולהוציא עכ"פ מפשוטן, ואנן נעשה לכתחלה להוציא דברי ר"ב לגמרי? ולא היה לו תימה על עיקר הפי' אלא על המנהג לעשות כן לכתחלה. ונראה להכניס עוד בכלל תימהון הזה, דאין מן הראוי לקבוע מנהג ולעקור דברי ר"ב, שאיהו ס"ל אפי' בדיעבד נמי לא, ואיך נקבע כן לעשות לכתחלה תמיד הפך מדבריו? וזהו כפוגם בכבודו ח"ו. ע"כ נ"ל, דאע"פ שכתב ואין לשנות, מ"מ מי שחרד לדבר ורוצה לעשות כדיעה ראשונה וליטול ידיו אחר הקידוש אין לומר עליו כל המשנה ידו על התחתונה, ח"ו, אלא הוא יכול לומר אעשה כדברי הכל, ומי ימחה בידו, ושפיר עבד כנלע"ד:

11. **שאלה-אני לא מבין מה הרעש הגדול שאתה מקים. הלא עם ישראל סומכים על ר"ת באינספור נושאים. ומה פתאום שתעורר נגד פסיקתו בנושא העיבוד?**
תשובה-הן אמת כדברך. אבל אם תעיין בלשונו במחזור ויטרי, תראה כי בהחלט אפשר לומר כי בנושא העיבוד לא פסק במוחלט, ויש שם כמה וכמה דרכים להכשיר עיבוד סיד וכולן בלשון ספק ומסיים דבריו ואומר-ואי משכח ביה אינש טעמא אחרינא להיתירא, אשר יראה יגיד. הנה לך שלא היה הדבר ברור לו, ז"ל, לחלוטין והניח הדבר בספק. בודאי שיש לנו מקום להתגדר בו, למצוא טעם אחר להיתר הסיד (עת לעשות לה') ולהציע את דעת הגאונים והרמב"ם.

12. **שאלה-לפי דבריך, שלא צריך להשתמש בחומר מסוים דוקא, אולי גם הסיד הוא חומר ראוי לעיבוד ונכנס בכלל הגדרת-"עפיץ" וכדברי רש"י?**
תשובה-כבר כתבתי במאמר, שהסיד והעפצים הם שני חומרים המנוגדים זל"ז בתכונותיהם. הסיד מוגדר כחומר בסיסי (אלקלי בלע"ז) והעפצים מוגדר כחומר חומצי (אסיד בלע"ז) ופעולתם על העור הפוכה. ולכן אין דברך אפשריים.

13. **שאלה-ראינו שגדולי ישראל טורחים לעורר את העם על כשרויות מוצרי מזון, בגדים, פאות וכיו"ב. מדוע אף אחד לא מדבר על עיבוד קלף בעפצים, על אף שבנושאי סת"ם אחרים, כן דנים ומעוררים?**
תשובה-אני לא מרגיש אחראי לענות במקומו של פוסק זה או אחר. אך מתוך מגעי עם אחדים מגדולי הפוסקים בענין עיבוד בעפצים, אמרו לי כמעט כולם כי הם לא מצויים כרגע בסוגיא ושעדיף שאגש ל... או ל... לצערי סוגיא זו

הוזנחה במשך מאות שנים. וגם תחום זה של עיבוד עורות הוא נחלת מעטים והם שומרים על פרטיו בסוד, ושים לב שבדרך כלל סומכים בזה על נאמנותו של המעבד! כך שהעיבוד אינו נושא "נגיש" כמו הלכות כשרות והלכות אחרות, וממילא מרוחק משולחנם שלך הפוסקים. אף אחד לא ניגש לפוסק בהלכות עיבוד!

14. **שאלה-ראיתי** מי שהעיר כי מכיון שעפצים נוצרים ע"י חרקים, יש בעיה בשימוש בהם בעיבוד כיון שהם לא "מן המותר בפיר".

תשובה-לא ראינו מעולם מי שיאסור עיבוד בכל חומר שהוא. אדרבא כתוב ב"מנהיג" (רבי אברהם הירחי) תשובה בענין עיבוד עורות בצואת כלבים, המנהיג מגן בכל תוקף על עיבוד זה וראיתו מהמדרש, שזכו הכלבים שיעבדו בצואתן עורות לס"ת. ועוד מצאנו ברעיא מהמנא, פרשת תרומה וז"ל-פֶתַח וְאָמַר, וְעָשׂוּ (שמות כה) אֲרוֹן עֲצֵי שִטִּים. סֵפֶר תוֹרָה, עֲמוּדָא דְאִמְצָעִיתָא. אֲרוֹן דִּילִיָּה, שְׂכִינְתָא. מִבֵּית וּמִחוּץ תִּצָּפְנוּ, לְקוּדְשָׁא בְרִיךְ הוּא בְּשִׂכְנֵיתָהּ, מְלַבֵּר וּמְלַגֵּו (ד"א ל"ג דיליה) וְכָלֵא חַד. מַה דְּלָאוּ הָכִי בְּאֲרוֹן דְּהָאִי עֲלָמָא, דְּאֲוִרֵיתָא מְלַגֵּו מִיֵּן אֶחָד, וְאֲרוֹן מִיֵּן אֶחָד. דָּא בְּכַתִּיבַת דִּי, וְדָא עֵץ מְצוּפָה זָהָב. דְּוִדָּאִי אֲוִרֵיתָא חֲבִיבָא מְכָלָא, הָדָא הוּא דְכַתִּיב, (איוב כח) לֹא יַעֲרֻכָּהּ זָהָב וְזָכוּכִית. וּמִסְטָרָא אֶחָדָא (ר"ל-מַאֲדָךְ גִּיסָא) אֶפִּילוּ בְּהָאִי עֲלָמָא, אַחְזִי דְכָלֵא חַד, דִּי וְעֵץ, דְּדִיּוֹ מִתְּפֻחִים (וְהַכּוֹנֵה לַעֲפָצִים שְׂדוּמִים לַתְּפֻחוֹת-רָאָה בַּתְּמוֹנוֹת), דְּאִתְּעִבִּידוּ בְּעֵץ אֵינוֹן, (וכל מילין דדיו עץ אינון) ועוד, דִּיּוֹ אוֹכֵם מְלַבֵּר, וְחִוּוֹר מְלַגֵּו. הָכִי אֵינוֹן (נ"א חַכְמִים מֵאֵרִי תוֹרָה) מֵאֵרִי תוֹרָה וְחַכְמִים, אוֹכְמִים בְּהָאִי עֲלָמָא דְאִיהוּ לָבֵר, שְׂפִירִין בְּהָהוּא עֲלָמָא דְאִתִּי, דְּאִיהוּ מְלַגֵּו. וּבְגִין דָּא, דִּיּוֹ, לִישָׁנָא דִיּוֹ לְעֶבֶד לְהִיּוֹת כְּרַבּוֹ. דִּיּוֹ: יו"ד יְדוֹ, חֲקָמָה וְתַבּוּנָה וְדַעַת דְּכַתֵּב בְּרִשׁ בְּיָדוֹ בְּדִיּוֹ. עכ"ל. והנה שהזהר מעיד שדיו עושים מעפצים. ומאי שנא דיו מעיבוד?

אלא שאין לך בו אלא חידושו-מן המותר בפיר זהו דין רק לגבי העור שכותבים עליו ותו לא.

15. **שאלה-הבאת** במאמר דעת המדענים כי הסיד והעפצים הם חומרים שונים. ממתית דעת המדענים קובעת בפסיקת הלכה?

תשובה-לא הבנת את דברי. דעת המדע אינה מובאת במאמר אלא כדי לאשש את דעת הגאונים והרמב"ם הפוסלים עיבוד סיד, וכדי להסביר מהו "כיווץ וחיזוק" הכתובים ברמב"ם. את הצורך בעיבוד עפצים ביססתי בלשונות הפוסקים וכדת של תורה. אך מלבד זאת נעניין יחד בשו"ת **חתם סופר**, יו"ד, סימן קסז וז"ל: אבל באמת כל זה כתבו תוס' לפי הבנתם, וכן רש"י ז"ל פי' סוגי' דפרוזדור, לפי מה שצייר מהר"ם לובלין, הכל לפי שכלם. אבל אחר בקשת המחילה מרבתינו הקדושים, לא צדקו דבריהם בזה כי האמת עם הרמב"ם **כאשר יעיד הניסיון עפ"י חכמי וספרי הניתוח אשר לפנינו מספרי בני ישראל כמו מעשי טוביה וס' שבילי אמונה ושם במעשה טוביה יש טעות קצת בציור הלול ויש לפני עוד ספרים מדויקים מרופאים מומחים אשר לא מבני ישראל המה בכמה וכמה ציורים כולם יעידון ויגידון כהרמב"ם ז"ל ומיני' לא ניזוע גם שאלתי רופאים וכך אמרו לי וכו' עכ"ל.**

16. **שאלה-אם** הבנתי אותך נכון, אתה טוען שכולנו קרקפתא דלא מנח תפילין, אין מזוזות בפתחינו, וס"ת שלנו פסולים?!! ומה תטען עוד-שאנחנו מברכים ברכות לבטלה?!!

תשובה-מעולם לא טענתי דבר כזה. אינך יכול למצוא אפילו רמז לכך בכל המאמר כולו.

נכון שכך הוא לדעת חלק מהגאונים והרמב"ם. אמנם לדעת חלק מהגאונים ועליהם סמכו חכמי נרבונא, המנהיג, ותלמידי מהר"ם מרוטנבורג, אנחנו יוצאים ידי חובת המצוות שהזכרת רק בדיעבד ומשום עת לעשות לה'.

ומותר לברך עליהן ואינה ברכה לבטלה. עוד חשוב להביא מה שמצא הרב מיכאל חימי שליט"א בשו"ת ציץ אליעזר חלק י' סימן ו' ז"ל-ולהכנס לפירצות דחוקות להכשיר משום נימוק דאם לא כן, יצא הדבר שנכשלו אלפים ורבות מ ישראל בהנחת תפילין פסולים עד כה, לא בא בחשבון כלל.

השאלה בחומרתה הנצבת לפנינו היא הדאגה על העתיד היום יומי לקיים מצוה יקרה זאת כמאמרה. (וכאן מצטט המעשה דתפילין עגולות המובא בשו"ת רב פעלים ח"ד סימן ב'). טרחת להעתיק כל סיפור המעשה, באשר שמשתקפת ממנו הוראה ברורה ופסקנית לתיקון מעוות אי הריבוע שבבתי התפילין עד שריבועם יהיה שלם ומכוון, מבלי להסתכל לאחר, על החרפה שיוצא עי"כ לכאורה על העבר, שכאילו עיר שלימה מלאה חכמים וסופרים לא הניחו שנים על שנים תפילין כשרים, ומבלי רצות פנות לטענות יחידים והת"ח, להכנס שום כן לפרצות דחוקות לצרף דעות יחידות [אם כי כגובה ארזים גובהם] המכשירים בכגון דא. והמורה הגדול המרא דאתרא שם לנגד עיניו רק התיקון לעתיד לבני עדתו צאן מרעיתו, שמכאן ולהבא לא יכשלו לנצח וכו'.

ולמעשה, בנוגע לעבר, בכגון דא שלא פשעו כלל והיו אנוסים גמורים בזה, המניחים מחוסר ידיעה מציאותית, והעושים מחוסר ידיעה הלכתית, לא נחשב עליהם עבירה ומעלים עוד עליהם כאילו קיימו המצוה עם הברכות שעשו עליה כתיקונם. וכו'.

ויעוין עוד ב"דעת קדושים" סימן ל"ט סעיף ט, שהעלה גם כן כנ"ל, דתפילין שנמצאו פסולים למפרע מ"מ י"ל דשייך מעין זה שאחז"ל בקדושין ס"ו [בכהן שעבד ונודע אח"כ שהיה חלל]: מצד מה שנאמר ברכך ה' חילו, ואצ"ל בשכמל"ו על כל ברכה שאמר קודם שנודע, כי הברכות [שמקודם] רצויות ע"ש. עכ"ל הציץ אליעזר- ודפח"ח.

17. **שאלה-אני רוצה לסמוך על רבנו תם כפי שמצטטים אותו בתוס' מס' שבת (דף עט), ושם כתוב-אלמא ס"ת כשר בלא עפיץ והיינו בתיקון טוב כשלנו. וגם בגיטין (דף יא)-ואור"ת דעיבוד סיד שלנו כעיבוד עפצים שלהם. מה רע בזה?**

תשובה-תסביר לי את ההגיון התורני שבשאלה. איך אתה יכול להשאר בשוין נפש מול הרמב"ם והגאונים שאומרים לך הסת"ם שלך - פסול י! ועוד שהתיקון לזה פשוט ביותר. עיין בשו"ע או"ח סימן תרנו, בביאור הלכה בשם הפמ"ג (גם כתבתי אותו בהקדמה למאמר). ועוד שהרי תוד"ה קלף ודוכ', שבת עט: טוענים כי קלף שלהם אינו מזדייף. והרי קלף שלנו שאנו מעבדים אותו בסיד-כן מזדייף! א"כ אולי אינו העיבוד שהם נקטו בו, ויצאנו קרחים מכאן ומכאן.

18. **שאלה-ר"ת לא לבד בהיתר סיד לעיבוד קלף. כמותו פסקו התוס', הרא"ש, המרדכי, רבנו ירוחם, ספר התרומה, האורחות חיים, ועוד ראשונים. מדוע לא נלך אחר רוב הפוסקים?**

תשובה-כלל ידוע המובא בשם מהריב"ל שאין הולכים אחר רוב פוסקים להקל

בדאורייתא, אא"כ חלקו זה עם זה פנים בפנים. אלא הולכים אפילו אחר המיעוט להחמיר, שמא אם היו חולקים פב"פ היה המיעוט משכנע את הרוב.

19. **שאלה-בשול"ת** מן השמים סימן ו' וז"ל: ועוד נסתפקנו על ספרי תורה שאין עפוצין אם ראויים לברך עליהם, כי יש מהחכמים שמכשירין ואומרים כי עבוד שלנו טוב וחזק בעבור הסיד שמשימין בו והכתיבה מתקיימת בו יותר משל עבוד העפצים, ויש אוסרין לברך עליהם, ושאלתי הלכה כדברי מי. והשיבו: האלהים, אמר רב כשר הוא לכל ישראל. עכ"ל. מה יש לך לומר? **תשובה-פשוט**, כלל נקוט בידינו שאין הלכה בשמים. וגם כאן נאמר זאת. וחבל על השבועה.

20. **שאלה-יכולה** לצוץ בעיה חמורה מכיוון הדיו. מי מבטיח שהדיו יתקיים על עיבוד בעפצים. אולי ידהה, יקפוץ וכו' הסת"ם יפסלו ואז זהו חומרא דאתי לידי קולא?

תשובה-זהו שיקול חשוב מאד ביצור הקלף, איך לעשות שהדיו ישתמר לאורך שנים. אבל אם עיינת בספרות הפוסקים שם נידונה שאלה זו של שינוי הצבע לאדום או חום וכיו"ב, ודוקא על קלף מעובד בסיד! שם לא תולים את הבעיה בסיד אלא בהרכב הדיו. אתה רואה שגם בסיד יש בעיות. אבל התשובה היותר נכונה לדעתי היא גילי ס"ת של תימנים וספרדים וגיליים שנמצאו במערות קומראן שהן בנות אלפיים שנה לפחות, והכתב שחור ונאה. יש ס"ת בקרב הספרדים בני 100 ו-200 שנה וקוראים בהם בכל הזדמנות עד היום.

21. **שאלה-אני** כותב כתב ב"י עם כל המורכבות שלו. בקלף המעובד בעפצים קשה להגיע לחדות ולדיוק בכתב זה, ולכאורה נפגם ה-"זה אלי ואנוהו" וחבל. **תשובה-גם** בכתב ועליש יש ירידה ברמת החדות והדיוק. אמנם נראה לי שעדיף כך מאשר לכתוב על קלף פסול (למ"ד), וכשארין ברירה צריך לשקול מה חשוב ממה. בכל אופן דע שאני עובד כל הזמן על שיפור פני העור, ובעזרת ה' עוד נצליח יותר.

22. **שאלה-הצבע** של קלף מעובד בעפצים הוא צהוב-חום. ובשול"ת גינת ורדים פסל צבע זה משום שהתורה צריכה להיות כתובה אש שחורה ע"ג אש לבנה. **תשובה-אצטט** את ספר "גינת ורדים" (לרבי אברהם הלוי ז"ל) או"ח כלל ב' סימן כט וזה תורף דבריו: אין ראוי לצבוע יריעת קלף לבנה במי כרכום שכן מצאנו שהתורה היתה כתובה אצלו יתברך באש שחורה על גבי אש לבנה. עכ"ד. (וצ"ע מדוע היה ענין לצבוע היריעה?) ואף שכבר השיגו עליו רבותינו הברכ"י על יורה דעה סימן רע"א סעיף ה' והפתחי תשובה שם. עוד אפשר לדחות דבריו על פי דברי רש"י גיטין דף יא': שעושין אותו שחור, שדברי מדרש שיר השירים (קווצותיו תלתלים שחורות) נשארים בגדר דברי אגדה שאין מהם נ"מ להלכה, ואין להשען עליהם כלל ע"מ לחייב עיבוד בסיד המשאיר את העור לבן.

24. **שאלה-בסימן** לב, שערי תשובה ס"ק סז כתוב הכלל שבכל מחלוקת הפוסקים אם "סוגין דעלמא כחד מנייהו-הנח להם לישראל". ועוד כתב שם, שאם רוצה להיות חכם בעיניו דעה האחרת ורוצה לצאת י"ח של דעה זו, ע"ז אמרו כל המתייהר וכו'.

לכאורה ה"ה כאן, שאף שענין העיבוד נתון במחלוקת הפוסקים, כבר נתפשט המנהג כחד מיניהו – היינו ר"ת והנח להם לישראל!

תשובה-הכלל כלל ברזל, אלא שהוא נכון רק במקום שנאמר, כגון מעמד פרשיות בביתם, שאפילו לר"ת אינו פסול בדיעבד אלא הוי מצוה לכתחילה! ואילו בנידון דידן המחלוקת היא בדיעבד! שהרי הרמב"ם והגאונים פוסלים אפילו בדיעבד. ועוד שזוהי מחלוקת בדאורייתא. ולכן מסתבר שבזה לא נאמר הכלל הנ"ל. ועוד, ששם א"א לעשות או כמר או כמר. אך בנידון דידן אני מציע דרך לעשות לכו"ע.

25. **שאלה-מדוע אינך משתדל לצאת חובת ה"נשמת אדם" בהגדרת מהו קלף ומהו דוכסוסטוס?**

תשובה-דרכי ההלכתית היא ללכת בדרך הממוצעת ובפסיקה הכי רחבה. אעתיק לך את דברי הביאור הלכה בסוגיא, וז"ל:
לתקנו ולהחליקו-ואם גרד יותר מזה עיין בנשמת אדם כלל י"ג דעתו דלא מיקרי תו קלף, ובחתם סופר א"ח תשובה ג' משמע שמקיל בזה: עכ"ל.
מדבריו נשמע פשוט, שמצדד לפסוק דוקא כהחת"ם סופר ולא כהנשמת אדם.

26. **שאלה-מה ההכשר של הקלף שאתה מייצר?**

תשובה-מקור הקלף שאני מייצר הוא מעורות המגיעים למפעל באלון מורה. אספקת העורות הגולמיים ותהליך הייצור בארץ (העיבוד בסיד) נמצא בהשגחת הרב דוד מילר ממונסי ארה"ב, והרב לובין מטעם העדה החרדית. (לצערינו, הרב לובין, נפטר כתוצאה מקורונה)
פניתי לעדה החרדית כדי לקבל הכשר על המשך העיבוד בעפצים, אך נכון להיום (יט' אב תשע"א) הם מאד מהססים, כנראה מפני החידוש שבזה.
את תהליך העיבוד בעפצים בדק ואישרו באופן פרטי האברך שמעון וייצהנדלר (העדה"ח), הרב עזריאל מחפוד (בנו של הרב שלמה מחפוד שליט"א).

27. **שאלה-לענין החיזוק והכיווץ שצריך החומר העיבודי לעשות.** האם יתכן לומר כי הסיד, ע"י שמרוקן את העור מחלבונים חלשים ושומן, והשארית החלבונים היציבים, הוא מחזק את העור?

תשובה-עלי לציין שזוהי גישה מענינת, אך שתי תשובות בדבר:
התשובה הראשונה לכך היא, שאם ימשך תהליך השריה בסיד, העור יתעכל וגם החלבונים החזקים שנשארו בשלב הראשון ימסו ויעלמו.
לעומת זאת השריה בחומרים עפצים, יכול להמשך חודשים בלי שום נזק לעור. השניה, מבוססת על דברי ר"ת, שאחרי תהליך המליח והקמיח, (או הסיד לשיטתינו), הקלף חלש ורך, והעפיץ מחזיר אותו לחוזקו.

28. **שאלה-איך אתה בטוח שאתה מעבד כדרך שעבידו חז"ל או הגאונים, אולי אתה טורח לשוא ומעלה חרס בידך?**

תשובה-אנחנו צריכים להניח כי התלמוד אינו "מדריך שימושי למעבד המתחיל". למשל, ודאי לנו שצריך להוריד שערות מהעור. היכן דבר זה כתוב? אפילו לא נזכר כתנאי הלכתי. היעלה על דעתך לקרא בספר תורה "פרוותי"?

תהליכים שונים בעיבוד, לא מוזכרים במרוכז, כפי שמצופה ממדריך

שימושי: ריכוך העור ע"י לפני הדרסן, שריה בצואת כלבים או חזירים, סיכה בשמן, זמן העיבוד.

תהליכים אלו מוזכרים כל אחד במקומו בהתאם לקשר ההלכתי המתאים.

עובדות אלו, מחזקות את ההבנה, שההלכה למשה מסיני לא באה לחדש בעצם העיבוד, אלא לגלות שצריך לכתוב סת"ם על עור מעובד. את העיבוד יש ללמוד מהעוסקים במלאכה זו.

29. **שאלה-המעבדים** היום מוסיפים אחרי הסיד חומר שנקרא "אלום", אשר תפקידו, לדבריהם, לסגור את פני העור. זהו חומר חומצי. האם אפשר לומר שיצאנו בזה ידי חובה של עיפוף?

תשובה-החומר הזה מוכר, אך הוא חומר חלש מאד היורד בשטיפה במים. לפעולתו יש הגדרה שונה מחומרים בורסיים. הוא לא משנה את המהות של העור ולא מוציא אותו מגדר "נבלה", כמוזכר בפרקוי בן בבוי.

30. **שאלה-הנך** טוען כי הקלף שלך מעובד לכו"ע. הרי אתה לוקח קלף שעובד בסיד, ומרטיב אותו ושוב שורהו בעפצים. והלא אתה מבטל את העיבוד בסיד, שנעשה תחילה, ועתה העור מעובד רק בעפצים, וקלף זה אינו גם לדעת ר"ת, אלא רק לדעת הר"מ והגאונים.

תשובה-שאלה זו נובעת מחוסר הכרת תהליך העיבוד. כמו בימי ר"ת גם בימינו, הסיד משמש חומר ניקוי של העור. הוא גורם לנשירת השערות ולעיכול שומנים וחלבונים.

בתום תהליך זה העבדן שוטף את העור במים ומוציא ממנו כל שארית של סיד. היום אף מוסיפים חומרים שמנטרלים את הסיד, כלומר שגורמים להעלמותו הגמורה מתוך העור גם מבחינה כימית. והסיבה לזה, כמו שציינו, שהסיד הוא חומר מעכל, ואם ישאר בעור יגרום להתפוררותו. היוצא מדברינו, שהקלף המוכן לכתיבה, כבר נשטף מהסיד ולא מכיל ממנו אפילו כלשהו.

ואני, בהרטבת הקלף לא מבטל דבר, אלא רק מחזיר אותו למצבו הרטוב לפני המתיחה והיבוש.

31. **שאלה-הנך** טוען במאמרך, שמרן בכסף משנה, ובשו"ע, הישוו בין סיד לבין עפצים וזה אינו שכן הם חומרים שדרך פעולתם שונה. עשית את מרן השו"ע כטועה בדבר משנה! יתכן? הלא אמונים אנו על מאמר חז"ל: אם ראשונים כמלאכים אנו כבני אדם וכו'. ואיך מלאך לבך, להגיד כי מרן טעה?

תשובה-מאמר ז"ל-ראשונים כמלאכים, דוקא אם בסברתם עסקינן, שאנחנו כאצבע בקירא לסברא. ועוד אם אנחנו לבד בדעה הזו שנגדם. אמנם אם במציאות עסקינן, כבר הבאתי את דברי החת"ס, וראש ישיבת "כסא רחמים". ועוד, שאנחנו נשענים על פשט הגמרא, ועל הרמב"ם בתשובותיו.

32. **הרבה שואלים**, איזה סוג קלף אני מעבד-האם לדעת הרמב"ם בתשובה, שהדוכסוסטוס הקליפה שעליה גדל השיער, ואותה יש לגרד, או קלף לשיטת ר"ת, שהקרומים של צד הבשר הם הנקראים דוכסוסטוס.

התשובה בזה כך היא: המציאות המקצועית בעיבוד אחת היא. כל העבדנים מגרדים את צד הבשר ומורידים את כל הקרומים והשומנים (וכמו שמביא המרדכי). ר"ת מכריח הורדת קרומים אלה מכוח ההלכה-שזהו הדוכסוסטוס. הרמב"ם, מסכים להוריד קרומים אלה כי זהו דרך העבדנים, אך כדי להכשירו ולהחיל עליו שם קלף יש להוריד גם את קליפת השיער.

אמנם אם ניקח עור שגורד מצד בשר, וכבר נקרא "קלף" לדעת ר"ת, ואז נגרד צד שיער, ונדקק אותו, לא ישתנה שמו ע"י כך, ונותר "קלף" (כהסבר רבי אברהם מזוסשנהיים, בעל ה"תיקון תפילין"). אלא שבזה הרווחנו שכשר גם לדעת הרמב"ם.

ולמעשה, כך אני עושה, והקלף שלי מגורד מב' צדדים ומעובד אחרי הסיד בעפצים. ויתכן לומר, שגם השו"ע, שפסק שאין לגרד מצד שיער וכו', כוונתו היתה-לפני העיבוד, אך אחרי שכבר עשינו כדין אין מניעה וכן"ל.

-עוד שואלים: הקלף המעובד בעפצים, אי אפשר לכתוב עליו אלמלא אוטמים אותו בחומרים שונים. ויש כאן אולי בעיה של חציצה, מלבד מה שאוטמים בחומרים שלא היו בזמן חז"ל, ואיך היו מתגברים אז על בעיה זו. -בספר תיקון תפילין, לרבי אברהם מזוסשנהיים, כותב כך, וז"ל:..... הראת לדעת, כי גם התוצר של עיבוד בסיד, אינו בר כתיבה בלי תיקון פיזור אבקת הגיר עליו. ואמנם רק בזמן החדש נמצא פתרון בדמות חומר הנודע בשמו המסחרי "אלום", אשר גורם לעור להאטם מיניה וביה. לענין שאלת החציצה, אין כאן בעיה, מפני שהחומר נספג בקלף ואין נשאר בו ממשות על פניו. כמובן שיש לנהוג בשום שכל בכמות המריחה דל חומר האיטום, וכל המוסיף גורע.

נספח מדעי

מהות העפצים והתהליך העיבודי

מאת ד"ר משה רענן

אחת מתופעות הטבע המרשימות ביותר היא התפתחות עפצים על גבי צמחים. עפץ הוא גידול חריג בצמח הנגרם כתוצאה מיחסי גומלין בין הורמוני הצמח וחומרים כימיים מווסתי גידול המיוצרים על ידי חרקים או קרדיות, הנטפלים לצמח. גידולים אלו יוצרים מבנה (בעל צורה אופיינית למין הצמח ומין החרק) שבחללו מתפתח החרק הדייר או צאצאיו. עם השלמת ההתפתחות בוקע החרק או צאצאיו לאוויר העולם, מבעד לפתח או סדק בעפץ, וממשיך במחזור החיים עד ליצירת דור העפצים הבא. עפצים יכולים להתפתח על פקעים, עלים, קליפה, פרחים, ניצנים, איצטרובלים או שורשים. העפצים הבולטים ביותר הם עפצי העלים והענפים. הדיירים בעפץ ניזונים מחומרים שהם קולטים מהרקמות הפנימיות של העפץ. העפץ גם מספק מחסה מפגעי מזג האוויר והגנה מפני אויבים טבעיים או ריסוס בקוטלי חרקים. החרקים יוצרי העפצים שייכים לסדרות שונות כמו כנימות, צרעות ואף פרפרים. תופעת היווצרות העפצים מרשימה בעיקר משום שקיים בה קשר הדוק בין צמחים ובעלי חיים על בסיס של הכרות

כימית. החרק או הקרדית מזהים את הצמח הספציפי להם על פי תכולת החומרים שבו ואילו הצמח מפתח את העפצים בתגובה לחרק ספציפי בלבד. ניתן לתאר את ההתפתחות של העפצים כ"שיבוש" בקצב חלוקת תאי הצמח בגלל שינויים החלים בהורמוני הצמיחה שלו בגלל השפעת החומרים המופרשים על ידי דייר העפץ. השינויים אופייניים וספציפיים וניתן להגדיר צמחים וחרקים על פי צורת העפצים שמתפתחים בהם או העפצים שהם יוצרים.

מנגנון יצירת העפצים

העפצים של אלון התולע שבהם נעסוק שייכים לקבוצת עפצים הנקראת "עפצים מבוקרים". קבוצת עפצים זו היא גם המרשימה ביותר משום שהם גדלים לגודל, צורה וצבע ספציפיים לכל מין של חרק. אם נתייחס לעפצי הצרעפציות הרי שיצירת העפץ מתחילה כאשר צרעה נקבה מזריקה את ביציה לתוך ניצן, עלה או גבעול. כאשר הזחלים בוקעים הם מתחילים לאכול את רקמת הפונדקאי מסביבם. הצמח מצידו מגיב בתגובה הגנתית להפרעה הפיסיקלית והכימית על ידי תיחום הרעלים או הפלישה בתוך גידול נוקשה – העפץ. באופן אירוני בתגובה זו הצמח מספק לפולש מחסה ומזון. לאחר השלמת הגלגול הצרעות הבוגרות מנקבות פתח יציאה עגול על ידי לעיסה בדופן העפץ ודרכו הן משתחררות.

אם נתייחס באופן כללי לעפצים, הרי שההתחלה של התפתחותם קשורה להטלת הביצים על ידי הנקבה הבוגרת ו/או לכרסום הצמח על ידי שלבי הזחל המוקדמים. כתלות במין החרק ומבנה גפי הפה שלו (גפי פה לועסות או חדק מציצה) מוזרקים לרקמות הצמח נוזלי רוק. נוזלים אלו עשויים להכיל חומצות אמיניות, אוקסינים (הורמונים צמחיים המווסתים חלוקה תאים וגדילה), אנזימים מעכלי צמחים כמו פקטינאזות, צלולאזות ופרוטאינאזות. המנגנון המדויק שבעזרתו חומרים אלו משרים את חלוקת התאים ובניית העפץ מסובך מאד ומשתנה בין מינים שונים ואפילו בין רקמות שונות בצמח עצמו. נראה שלעלייה בריכוזי הורמונים צמחיים ברקמת העפץ יש תפקיד חשוב בתהליך בכמה ממיני העפצים.

עפצי אלון התולע

אלון התולע הוא פונדקאי לשני חרקים המפתחים עליו עפצים: 1. כנימת מגן (ממשפחת הכרמילים) הגורמת להתפתחות עפצים דמויי אלמוג שלפי הסברה מביציה הפיקו את צבע השני (תולעת שני) 2. צרעה השייכת למשפחת הצרעפציתיים הגורמת להתפתחות העפצים הכדוריים. הצרעפציתיים הם משפחה של צרעות קטנות וזחלים של מינים רבים במשפחה גורמים ליצירת עפצים במיוחד על עצי אלון. מבין 75 מיני העפצים הידועים בארץ 54 נגרמים על ידי צרעפציתיים.

עפצי הצרעפציות של האלון מכילים חומרים כימיים בשם טאנינים בריכוז גבוה ומאז ימי קדם משמשים עפצי עצי האלון ובמיוחד אלון התולע כמקור לחומרים

אלו לצורך עיבוד עורות, חומרי רפואה וכחומר גלם להכנת צבע הדיו. בעבר נחשב עיבוד העורות בעזרת עצי האלון לענף כלכלי חשוב בא". כל חלקי האלון מכילים טאנינים, אך הבלוטים והעפצים מועדפים לשימוש הן בגלל ריכוז החומרים הגבוה שבהם, והן משום שאת העצה מעדיפים לנצל לצרכים אחרים כמו בנייה וכלי עבודה. לאלון התולע קורה מרכזית ארוכה וישרה ולכן הוא היה עץ בנייה מועדף. עצים מעטים שלא נכרתו מגיעים לגובה של 20 מ' אך בדרכ כלל גובה העץ הוא 4-8 מ'. העץ הצעיר או הכרות מצמיח ענף זקוף אחד המתארך בקצב של 1 מ' ואף יותר בשנה. הגידול המהיר לגובה ולא לרוחב הביא לכך שגידלו את העץ במשק ההררי הערבי לצורך הפקת קורות בניין.

טאנין

טאנין הוא פולי-פנול (פולימר פנולי) המיוצר על ידי צמחים בעיקר ברקמות הקשות שלהם (קליפת הפירות, חרצני ענבים, שריגי גפן ועוד). המקור הביוכימי של הטאנין קרוב לליגנין המשמש ליצירת סיבים בגבעולים ובגזעי העצים. את הטאנינים אנו מכירים כחומר הגורם לתחושת העקצוץ (עפיצות) המלווה אכילה של פירות בוסר. לטאנינים יש תפקיד חשוב בחיי הצמח, והם משמשים בעיקר בהגנתו מפני בעלי חיים הניזונים ממנו, אך האדם למד לנצל אותם גם לצרכיו. לטאנינים יש יכולת להיקשר לחלבונים ולגרום לשינוי במבנה המרחבי שלהם. לתכונה זו יש השפעה רעילה על בעל החיים הניזון מאיברי צמח המכילים טאנין בכמות גדולה. עצים מסויימים מתחילים לייצר טאנין בעקבות פגיעה בעליהם על מנת למנוע את המשך אכילתם. התברר שמינים מסויימים מסוגלים לאותת לשכניהם על סכנה מתקרבת בעזרת שחרור גז מסויימים על מנת שיתחילו לייצר טאנין. הטאנין בפירות הבוסר מונע את אכילתם מוקדם מדי כלומר לפני הבשלת הזרעים. עם הבשלת הזרעים הטאנין מתפרק ומתאפשרת אכילת הפרי. תהליך זה מלווה בשינויי צבע וטעם בפרי המיועדים לאותת לבעלי חיים שהגיעה העת לקיים את עיסקת החליפין – תזונה תמורת הפצת הזרעים. בבלוטי האלון מרוכז הטאנין בקצה המכיל את העובר וכך יכולים בעלי חיים להתחיל לאכול בקצה השני מבלי לפגוע בעובר. האכילה החלקית מסייעת בהפצה ומאפשרת נביטה מהירה של הבלוט הפתוח.

יכולת הקישור של הטאנין לחלבונים מהווה מפתח לעיבוד העור. מולקולות הטאנין נקשרות לחלבון הקולגן וכך מאפשרות את השימוש התעשייתי בעור. שינוי מולקולות הקולגן מונע תהליכי רקבון ומעניק לעור גוון כהה יותר. השם "טאנין" נגזר משם מקצוע הבורסקאות באנגלית. tanning: הטאנין גורם לשימור טבעי של יין. בסביבות שנות ה - 50 התגלה כי הטאנין מפרק שומנים בדם ולכן ממליצים לשתות באופן יומי יין אדום משום שהוא מותסס עם הקליפות והחרצנים המכילים טאנין.

קלף ודוכסוסטוס

מטרת המאמר להוכיח כי מנהג כל ישראל בקלף ודוכסוסטוס
היה משנים קדמוניות כדעת הרמב"ם דוקא,
שהקלף הוא הדבוק לבשר והדוכסוסטוס הוא צד השער.

ירושלים תובב"א תשפ"ב

לרפואתו של מו"ר הרה"ג
יוסף חי בן שפרה שליט"א

רוב ככל הדברים בקונטרס זה נלמדו מפי הגאון הרב יוסף כהן שליט"א, השי"ת ישלח לו
רפואה שלמה בקרוב, והתפרסמו בירחון "אור תורה", סיון תשנ"ג סימן קי"ח. ותמוז תשנ"ד
סימן קי"ב. עיי"ש. והשם הטוב יאיר עינינו באור תורתו לבל נכשל בדבר הלכה. אכ"ר.

הערה- הדיון במאמר זה הוא ללא התייחסות לסוגיית העיבוד, אם כשר בסיד או דוקא בעפצים,
סוגיא זו מבוארת היטב במאמר "עיבוד קלף בעפצים".

• כיצד מתוארים בתלמוד חלקי העור

בתלמוד (שבת עט: מנחות לב.), למדנו, כי העור שהוכשר לכתיבת קודש, ג' חלוקות יש בו: גויל, קלף ודוכסוסטוס.

גויל: עור שלם, שלא הוסרו ממנו אלא שערותיו (קרום ושומנים, שמצד הבשר גם הוסרו, אך אלו אינם עור, כמו שיתבאר לקמן).

העור מורכב בעוביו משתי שכבות, האחת עבה-פנימית קרובה לבשר, והאחת דקה-חיצונית, רחוקה מן הבשר, שעל פניה צומחות השערות. חכמים נתנו להם שמות - **קלף ודוכסוסטוס**.

בהיות שני חלקים אלו, דבוקים זה לזה, נקרא העור, אחרי עיבודו- גויל.

כל אחד מסוגים הנ"ל, רק צידו האחד כשר לכתיבה:

גויל - מקום שער, צד חיצוני הרואה את האויר, וראוי לכתיבת ס"ת, מגילה ומזוזה.

קלף - מקום בשר, צד הסמוך/הדבוק לבשר (תלוי בדעות הפוסקים, כדלקמן), וראוי לכל סת"ם.

דוכסוסטוס - מקום שער, צד הסמוך/הדבוק לשער (וכנ"ל), וראוי למזוזה בלבד.

וכל זה הלכה למשה מסיני, כמ"ש, שבת עט ע"ב- ת"ש: **הלכה למשה מסיני**, תפילין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שיער.

אמנם, רק הגויל שהוא עור שלם, לא נפלה בו מחלוקת. אך שני הנותרים, לא פרשו לנו רבותינו בעלי התלמוד מי מהם הוא הקלף ומי מהם הוא הדוכסוסטוס, ורבתה מחלוקת בישראל למן הגאונים ועד רבותינו הראשונים, זה אומר בכה וזה אומר בכה, כאשר יבואר לקמן בעזה"י, ואמר על זה רבינו **המאיר** בחידושו למסכת שבת דפ"א וז"ל: ומכל מקום כמה קשה המחלוקת, שהרי בתפילין כשר לשיטתנו פסול לדבריהם. וכשר לדבריהם פסול לשיטתנו. והשם הטוב יכפר ורחמנא ליבא בעי. עכ"ל.

ואף הפוסקים האחרונים נבוכו בנסותם לשים שלום בין השיטות ונלאו למצא את שביל הזהב.

לטובת המתחיל לעיין בסוגיא, אפרוש את רובי הדעות בענין, ולפני הכל, אקדים להסביר היטב היכן מקום כתיבה לפי שתי הדעות, כך שהדיון בדעות הראשונים יובן כראוי, וזה החלי בעזה"י.

- לדעת בעלי התוספות ותלמידיהם, הקלף, הוא השכבה החיצונה, וכותבים בו בצד שאינו גלוי לאויר אלא בצד שהיה דבוק לדוכסוסטוס.

הדוכסוסטוס, שהוא השכבה הפנימית הדבוקה בבשר, כותבים בו בצד שהיה דבוק לקלף.

סיכום- צדדי הכתיבה, לשיטה זו, נמצאים **במקום החלוקה** של הקלף מן הדוכסוסטוס, באמצע עובי העור.

לדעת הראשונים הספרדים, הקלף הוא השכבה הפנימית הצמודה לבשר, וכותבים בו בצד הדבוק לבשר. הדוכסוסטוס הוא השכבה החיצונית שממנה צומח השיער, וכותבים בו בצד השיער.

סיכום- צדדי הכתיבה, לשיטה זו, נמצאים **בשני צידיו החיצוניים** של העור.

● גאונים

רבותינו הגאונים, רב האי גאון (מובא בערוך ערך דכסוסטוס) ורבינו חננאל (שבת עט:), נראה שהעתיקו נוסח קדום המתאר עיבוד קלף ופרשוהו וז"ל:

מנהגא מייתי מגלתא דמעבדתא בתמרי וקמחא דשערי, ומתח ליה עד דיביש, וקליף ליה עד דהוו תרין פסקי. ויזהר שלא ינקב. וקאי קלף לחודיה. ומעבר ליה לקלף דהוא אפא דמגלתא מכלפי בשרא תוב בעפצא לשמה, וכותבין פרשיות על מקום בשר. **מנהגא הכין הוא** וכו'. ואפא דמגלתא דהוא גיסא דמקרי קלף, הוא מקום שער בודאי. מן גואי דיליה כתבין וכו' דאי סלקא דעתא אפא דמגילתא היא וכו'. עכ"ל.

ומלשונם נראה דשקלו וטרו בלשון קדום אשר ממנו אפשר להבין דקלף הוא גיסא הדבוק בבשר כנ"ל: ומעבר ליה לקלף, **דהוא אפא דמגלתא מכלפי בשרא** וכו', ובאים להכריח דאי אפשר לומר כן.

אמנם **לרמב"ם**, היתה נוסחא אחרת, בדעת רב האי גאון, שלפיה הקלף הוא החלק העבה הסמוך והדוכסוסטוס הוא החלק הדק שדרכו צומחות השערות. וכך כותב הרמב"ם בתשובה, (שו"ת הרמב"ם סימן קלט), וז"ל-ודעתנו בדבר הקלף והדוכסוסטוס היא כדעת רבינו האי ז"ל, והיא הדעה הנכונה בלא ספק, ומי שחולק עליה, אינו לדעתי אלא בעל מלאכה הדיוט, לפי שהעור ייחלק לשני חצאין, אחד מהם דק והוא הדוכסוסטוס, והוא אשר נקרא כאן במצרים "קנט", והשני עבה והוא הקלף, והוא ממול הבשר והוא שעושין אותו גויל ואותו החלק הדק הוא הדוכסוסטוס והוא הצד, שהשערות צמחו בו. והכתיבה, בלא ספק, הוא על צד הפנים הלבן של הגויל¹⁵, והוא מקום הבשר, ובדוכסוסטוס על גבו והוא מקום השער. וידוע שאין כותבים לא על הגויל ולא על הדוכסוסטוס אלא אחר העיבוד. עכ"ל.

¹⁵ כוונתו לכתיבה על הקלף, שהיא בצד הפנימי של הגויל אחרי שנקלף ממנו הדוכסוסטוס. והוא נקרא "לבן" לאפוקי צד השער, שהוא צבעוני, בדר"כ. כך באר המאירי, בקי"ס, מאמר ראשון, חלק ג'.

• בעלי התוספות ותלמידיהם

תוספות ד"ה קלף (שבת עט:) וז"ל- אותו שכלפי שער קרוי קלף, וכלפי בשר הוא דוכסוסטוס. ואומר ר"ת דבלשון יון (במסכת בי"ב די"ד בלשון מדי) קורין לבשר-סוסטוס, ודוך פרושו מקום וכו'. עכ"ל.

ויש להעיר, דלא מסתבר שיהיה עיקר ראייה של ר"ת להלכה, מדקדוק לשון יוני או מדי, דזהו מקור קלוש, וכן מצאנו חולקים עליו והם: בעל מוסף הערוך ערך דכסוסטוס, שאומר שכחשו לו לר"ת, וכן רבינו שמחה ב"ר שמואל תלמיד רש"י בעל מחזור ויטרי בהלכות מזוזה שכתב: סוסטוס בלשון יוני - שער. דוכסוסטוס - מקום שער.

אלא שמא מקור קדמון לו, ואולי צועד בעקבות רבותינו הגאונים רב האי ורב חננאל כפי הנוסחא שהבאנו לעיל.

בדעתם של הגאונים הנ"ל והתוספות, עומדים רוב מנין ורוב בנין של חכמי אשכנז לדורותם ופוסקים: קלף - חלק החיצוני של העור, מקום השערות. דוכסוסטוס - החלק הפנימי של העור, הדבוק לבשר.

• דעת הראשונים חכמי ספרד

הרשב"א בתשובות, סימן תק"פ, הביא בשם תשובת רב האי גאון דקלף הוא הדבוק בבשר. וכן בתשובות הרמב"ם (פאר הדור) סימן י"ט, משמע שיש עוד גאונים דסברי דקלף הוא הדבוק לבשר דוקא, הבאנו לשון התשובה לעיל.

הרמב"ם, הנשר הגדול, השיב לשואליו (שו"ת פאר הדור סימן ס"ז) וז"ל: אם יקח העור שלם ויעבדנו כנהוג, דהיינו שמלחו וסיידו והסיר השער, ונתן בו קמח או סובין והוסיף לעבדו, זה נקרא גויל וכו'. ואם יקח העור ויחתוך בעביו, ויוציא הצד הדק אשר ממקום השער, ויעבדנו כמו שאמרנו, זה נקרא **דוכסוסטוס**. והחלק השני הוא יותר עב, אם עיבד אותו כראוי נקרא קלף. עכ"ל.

ובסימן י"ט (שם) הוסיף וז"ל: וכך היא הלכה למשה מסיני, שיהא עור כל אחד מהם חזק ובריא כדי שיוכל לעמוד ולהתקיים כפי קדושתו וכו' נמצא כל אחד מהם מעלתו כקדושתו, ר"ל, מעלת עורו בקיומו וכו'. עכ"ל.

מדבריו בתשובות אלה וכן מספרו בהלכות תפילין פ"א הלכה ז', משמע שטבע העור הוא להחלק לשני חלקים דוקא, אחד מהם דק ולעולם הוא החיצון, ואחד מהם עב ולעולם הוא הפנימי. וכן נראית דעת המאירי בקי"ס מ"א ח"ג ובחידושו לשבת דף עט. וכן בתשובה קלט, במהדורת בלאו, עיין לעיל.

כאן המקום להעיר, כי לחכמי אשכנז לא היה ברור מה עובי הדוכסוסטוס ומה עובי הקלף, היכן נגמר הדוכסוסטוס ומתחיל הקלף, אלא ידעו שהקלף עבה והדוכסוסטוס דק. לכן לא תמצא בדבריהם הגדרה ברורה כמה לגוד מצד בשר, אלא רק לגוד "הרבה" או "הרבה יותר" מאשר מצד שער. לעומתם, בשיטת

הרמב"ם ברור הדבר לחלוטין, שכן, לאחר עיבוד בעפצים (כמבואר בהלכות תפילין וס"ת, ובתשובותיו) שתי השכבות שונות במראהן וברורות זו מזו היטב. הרשב"א והר"ן גרסו בספר "משנה תורה" כלשון התשובות הנ"ל. אמנם בספר בית יוסף (יו"ד סימן רע"א) הביא עוד נוסחה, כדברי התוספות וסיעתם, וקרא לנוסחה שהיתה בידי הר"ן והרשב"א - "נוסחא משובשת". ונראה לומר שלא ראה התשובות שהבאנו לעיל.

גם **הרמב"ן** בחידושו למסכת שבת עט:, פסק כהרמב"ם בתשובה זו"ל: ומצאתי בירושלמי: קלף, כדי לכתוב עליו פרשה קטנה שבתפילין שמע ישראל. הדא הוא דתימא בקולף פני העור אכסוסטין כדי לכתוב שתי פרשיות שבמזוזה. ולשון פני העור משמע **שקלף, הוא הצד הדבוק לבשר, וכותבין עליו במקום בשר ממש, ודוכסוסטוס הוא הצד שע"ג בהמה שהשער בו וכותבין עליו במקום שער ממש וכו'. עכ"ל.**

וכן הסביר נ"ס קלף, רבי ישעיה דטראני (הרי"ד) בספר **המכריע** סימן פ"ד זו"ל: והקלף, פרושו העשוי בסיד כשלנו. ולמה נקרא שמו קלף-מפני שמסירין קליפה **מעליו** מצד השער, והוא הנקרא דוכסוסטוס וכו'. עכ"ל.

- **דעת רש"י** – אמנם ידוע שלא מצאנו ברש"י מה דעתו לענין קלף ודוכסוסטוס, אמנם אולי אפשר למצוא בדבריו, סמך למה שחכמי הספרדים קוראים לצד העבה דוקא "קלף", היפך הראוי, לקרא לחלק הנקלף-קליפה וקלף. הנה התלמוד במסכת מו"ק דף יג ע"ב, זו"ל: אלא למ"ד כונתא, אמאי טמאין בכל מקום, הא לא איתכשור? כגון דמיקלפן. דאי לאו דשרא להו במיא לא הוה מיקלפא. ואמאי קרי ליה חילקא? דשקל חלקיהו. עכ"ל התלמוד. ואומר רש"י: **דשקיל חלקייהו**. כלומר כשנוטל הקליפה והוי חלק. עכ"ל. הרי לך שהנשאר אחרי הנטילה נקרא חילקא, גם בעור הנשאר אחרי הקילוף ממנו יקרא קלף. כנלע"ד, וזהו ממש כדעת הרי"ד בספר **המכריע**.

בזמנינו, שנתגלו רוב ככל כתבי יד של ספר "משנה תורה", מתברר ללא ספק, שהנוסחה הנכונה היא כדברי הרמב"ם בתשובה, וכן נקבע הדבר ברמב"ם הוצאת פרנקל.

- עד כאן נראה ענין קלף ודוכסוסטוס כמו כל מחלוקת ראשונים אחרת. אמנם המעיין היטב בדברי חכמי אשכנז יראה, שעמלו קשה ליישב מנהג הסופרים בזמנם, שהיה היפך שיטתם, וגם בזה נמצאו דעות שונות.

ובראשונה דברי **התוספות** ד"ה קלף (שבת עט:): זו"ל: ודלא כאומר שקלפים שלנו הם דוכסוסטוס **לפי שמגרדין האומנים המתקנים אותם קליפתן העליונה** ונשאר הדוכסוסטוס וכו'. עכ"ל.

הרי לך עדות ברורה, שהיו מגררין קליפה עליונה. ומדלא נתנו שיעור לדבריהם, צ"ל שגררו כל קליפה עליונה. וכן כתוב במפורש בהגהת אשר"י, מסכת שבת פרק ח סימן א, וז"ל...וי"מ דקלפים שלנו דין דוכסוסטוס להו, לפי שגוררים מצד שיער ומסירין **כל הקליפה העליונה** ונשאר חלק שמצד בשר. עכ"ל.

יסוד קושיית ה"אומר" הוא בהבנה שיש חשיבות לקליפה זו, ובלעדיה לא יקרא חלק הנשאר "קלף", ואם יגרדו כולה ישאר בידינו הדוכסוסטוס. בעלי התוספות לא הניחו לנו יישוב לקושיה זו.

הרא"ש בהלק"ט, הלכות ס"ת סימן ה' כתב וז"ל: ויש שרוצים לומר שיש להם דין דוכסוסטוס לפי שמגרדין אותן **הרבה** במקום שער **ומסירים הרבה קליפות בתער הגלבים** ונשאר צד שכלפי הבשר וכו'. אלא ודאי קולפין אותן הרבה גם במקום הבשר, ודין קלף להם ונכתבים במקום בשר. עכ"ל.

ודבריו קשים להבנה, שהרי אחר שהלכה לה קליפה העליונה כדבריו, מה תועיל גרירת צד הבשר, אא"כ נאמר שהעיקר חסר מן הספר, והוא מה שכתב בספר **תקון תפילין** לר"א מזושנהיים (דף ס"א בהוצאת וגשל) **דקודם** יש לגרור הרבה מצד בשר ויקבל שם קלף, ואח"כ - אם צריך, יגרד מצד שער. עיי"ש.

אמנם **המרדכי** (ב"ר הלל אשכנזי) בהלק"ט פרק הקומץ סימן תתקנ"ט כתב וז"ל: וקלפים שלנו דין קלף יש להם, שהרי עכשיו מסיר מהקלפים הגידים והשמנונית ו**קליפה דקה** שקורין אשקרניר וכו'. ואי משום הקליפה שמסירים האומנים, אין זה אלא תיקון בעלמא **ואינה עבה כל כך** שיהא שם קלף עליה. עכ"ל.

נראה מדבריו שחולק על דברי הרא"ש במציאות עיבוד העור בתרתי:

(א) מצד הבשר אין מגרדין הרבה אלא קליפה דקה, שהרי גידים ושמנונית ודאי לאו עור המה, ומה שצריך לגרד הוא מגוף העור ממש. וגם צריך להיות חלק שראוי לכתיבה למי"ד דשמו קלף, וגידים ושמנונית א"א לכתוב עליהם.

(ב) אין האומנים מגרדים מצד השער אלא מעט לתיקון בעלמא ולא הרבה קליפות.

כן נראה לדייק מדבריו, שמודה ל-"אומר", דיש חשיבות לקליפה עליונה ואין לגרד ממנה אלא מעט לתיקון בעלמא, אך לא להסיר כולה.

אמנם קשה לדבריו, מה הוא התיקון הנדרש בצד השער, הלא אין כותבים שם, כלל, ומדוע לתקן?

ועוד קשה על דבריו, מדוע לא התריע שלא יגעו כלל בקליפה זו? וכמו שמצאנו **למאירי** בחידושו לשבת עט:, שכתב וז"ל: ועכשיו שאין אנו בקיאים בחילוק העור לשנים, לתפילין, **אין לו לגרור מן השחור**, שהרי הנשאר יהא דוכסוסטוס, אלא גורר מצד הלבן וכו'. עכ"ל.

הרי שקרא למנוע גרירת צד השער, כנראה מדאגה שמא יגרדו יתר על המידה וישאר שם הדוכסוסטוס בלבד, לשיטתו.

ועוד למאירי בסמוך וז"ל: אלא גורר מצד הלבן שהוא מקום הבשר ממש ויקלוף הרבה עד שישאר דק מאד והלך הדוכסוסטוס. עכ"ל.
מדבריו אלה נראה שחולק על המרדכי, וקורא לגרד הרבה מן העור מצד הבשר.
אמנם בחיבורו "קרית ספר", מאמר ראשון חלק ג', העיד שגוררין העור הרבה משני צדדיו. עיי"ש, והוא כדברי הרא"ש. וצ"ע.

• מהו האשקרניר

הקרום הדק הקרוי "אשקרניר" הכירוהו חז"ל, והוא קרום דק כקרום שבין קליפת הביצה לביצה, שקוף, והוא מפריד בין העור לשומנים והקרומים שתחתיו, והוא נקרא בפיהם "מוראה", וז"ל (זבחים דף לה ע"א) -אמר רבי אלעזר: פיגל בזבח -נתפגל השליל. בשליל-לא נתפגל הזבח. פיגל באלל-נתפגלה מוראה. במוראה-לא נתפגל אלל וכו'.

הרמב"ם, הל' פסולי המוקדשין פי"ד הל' ז', כתב וז"ל: המוראה, הוא הקרום הדק הדבק בעור ומבדיל בינו ובין הבשר אינו ראוי לאכילה".
הרי שקראו-"דבק בעור", ולא החשיבו כחלק מן העור.

מעבדי העור בכל הזמנים, מחשיבים קרום זה לפסולת, ומגרדים אותו יחד עם כל הגידים והשומנים, משום שהוא מפריע לחומרי העיבוד לחדור לעור, וגם אי אפשר לכתוב עליו, שכן הוא חלק ביותר.

• כיצד נכריע במחלוקת

לענין מעשה, מצאנו בהגהות מיימוניות (הלכות תפילין פי"א אות ד'), אחרי שנושא ונותן מהו קלף ומהו דוכסוסטוס, סיים בשם רבינו שמחה וז"ל:
פוק חזי מאי עמא דבר ונישייליה לספרא. עכ"ל.
הרי לנו דעתו של תלמיד מהר"ם מרוטנבורג, דיש למעשה להכריע כמנהג הסופרים דוקא, וכל המשא ומתן הינו להלכה ולא למעשה.

• מנהג הסופרים באשכנז

והנה, אם נצא בעקבות הסופרים, נגלה, שהיה מנהגם לגרד הרבה מאד מצד השער, והעמיקו לגרד עד שהסירו גם את שרשי השערות.

בספר **תיקון תפילין** (לרבי אברהם מזושנהיים תלמיד מהר"ם מרוטנבורג, עמוד ס"א בהוצאת וגשל) שכתב וז"ל: ואז (אחרי שגרר מבחוץ) **יסמן העור לידע איזה צד של הבשר, כדי שלא יטעה ויכתוב לצד השער ויפסול מלאכתו**. עכ"ל.

וכן כתב מהרי"ל הלכות גיטין (דף סח:): וז"ל: היה הרב מלמדו וא"ל: תהיה נזהר לכתוב הגט במקום הבשר. והיה מדקדק לראות איזה צד מן הקלף היה מקום בשר, והיה כותב שם בשפת היריעה, שלא יחליף. ואמר: מאד היה נוח לי שיניחו העבדנין מקצת שער

בשפת העור לצאת מידי ספק. עכ"ל. וכתב שם בהג"ה: ראיתי שהרב וכל אשר עמו, היו מעיינים בגט אם נכתב בצד שער או בצד הבשר ולא יכלו להוכיח, ופסלו אותו מכח זה. עכ"ל.

וכן כתב בספר **אליה רבה** (הביאו באור הלכה סלי"ב סי"ז) וז"ל: ויזהר מאד שלא יטעה לכתוב לצד השער דמעכב בדיעבד. וסימנו להכיר אחר העיבוד איזה צד הוא הסמוך לבשר, רואים לאיזה צד שהקלף מתכווץ כשמלחלחין אותו- הוא מקום הסמוך לבשר. עכ"ל.

וראה והבן, כמה גרדו הסופרים, עד שלא ניכר בין צד בשר לצד שער, ונזקקו לסימנים על מנת להכירם. שהרי כל מי שראה קלף יודע כי אפילו נקלף צד השער קליפה יפה עדיין ניכרים שרשי השער, שכן הם יורדים עד הבשר, כדאיתא בחולין (ק"ט ע"ב). אלא ודאי מלבד מה שגרדו קליפה עליונה, עוד העמיקו הרבה עד שגם שרשי השער הוסרו.

ועוד, שהרי בספר **תיקון תפילין** (שם עמוד סא) מדריך את מעבדי הקלף, וז"ל: זה הכלל, לעולם יגרור ויקלוף לצד הבשר תחילה **הרבה יותר** ממה שיגרור אותו מבחוץ לצד השער וכו'. עכ"ל.

ואם אמנם גררו הרבה מצד הבשר, מדוע עדיין הוצרכו לגרר מצד שער? שאי אפשר לומר בשביל לעשותו דק, שהרי כבר נעשה דק בגרירת הדוכסוסטוס שמצד הבשר.

לכן נראה לומר, שהמנהג בארצות אשכנז היה כאותו ה"אומר" המובא בתוד"ה קלף (שבת עט:): לגרד **בדוקא** את קליפת השער, מדין דוכסוסטוס, ולהחיל דין קלף על הנותר ולכתוב עליו מצד בשר.

• הוראת חכמי ספרד

לעומת חכמי אשכנז, נצבים על משמרתם חכמי הספרדים, נשענים על דברי הרמב"ם (כמובא לעיל) ופוסקים אותם הלכה למעשה.

ראשון, אעתיק את דברי הרב המובהק, **הרשב"א** (בתשובות סימן תק"פ) וז"ל: ולענין הקלף נראה כדעת הרמב"ם, שהוא חלק העב הנשאר נגד הבשר, וכותבין התפילין במקום שנגד הבשר. ומה שאמרתם שאין לכם אומן היודע לחלוק העור לשנים, **יגרדו¹⁶ את העור יפה יפה במקום שער כדי קליפה יפה**. נמצא הקלף נשאר לעצמו. עכ"ל.

¹⁶ מה שנוקטים הרשב"א, הר"ן והריטב"א לשון גורד או גורר, אין בזה ראייה למהות העיבוד, שהוא בסיד, ולכן לא מקלפים אלא מגררים או מגרדים, כיון שגם בעיבוד עפצים לא תמיד אפשר לקלף ויותר נוח לגרר/לגרד, ועוד שבכתבי הגאונים משמע שמפרידים הדוכסוסטוס מהקלף אחרי שלב הקמיח לפני עיבוד בעפצים.

וכן כתב הר"ן (מסכת שבת עט: על הרי"ף) וז"ל: ומי"מ לפי סברא זו צריכים כותבי תפילין לגרור הקלפים יפה לצד השער כדי שמה שישאר יהא תורת קלף עליו. ועל פי סברא זו נהגו לכתוב ס"ת על קלפים שלנו שאין חלוקים, וכותבים בו במקום בשר מתורת קלף, ואין גורדים צד הלבן שבו וכו', לפי שגוררין אותו במקום שער, ומה שנשאר כלפי הבשר הינו קלף, וכותבים במקום בשר. עכ"ל.

וכעין זה כתב בחידושי הריטב"א הוצאת מוסד הרב קוק. עיי"ש.

• פסק השו"ע

והנה בפנותינו אל מרן המשבי"ר, הלא הוא ר' יוסף קארו ז"ל, בספרו הארוך ובספרו הקצר (בחלק או"ח סימן לב), נראה שדרך בדרכם של רבותינו האשכנזים, גם בספרי הרמב"ם בחר בנוסחא שהיתה לפניו, ופסק להלכה כי קלף הוא החלק העליון של העור, והדוכסוסטוס הוא חלקו התחתון הדבוק לבשר.

את המנהג לגרר מצד השער יישב כדרך המרדכי, שמה שמגרדים מצד השער אין זה אלא תיקון בעלמא.

וז"ל - (או"ח, סימן לב, סעיף ז) מהו קלף ומהו דוכסוסטוס? העור בשעת עבודו חולקין אותו לשנים, והחלק החיצון שהוא לצד השער נקרא קלף, והפנימי הדבוק לבשר נקרא דוכסוסטוס, לפי זה, כי אמרין כותבים על הקלף במקום בשר היינו מקום היותר קרוב לבשר, דהיינו במקום חבורו כשהוא דבוק לדוכסוסטוס.

וקלפים שלנו שאין חולקים אותם, יש להם דין קלף, וכותבים עליהם לצד בשר. שמה שמגררים קליפתו העליונה שבמקום שער, אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו להחליקו, ואפלו אם היו חולקים העור לשנים היה צריך לגרר ממנו כך. ומצד הבשר גוררים הרבה, עד שאין נשאר אלא הקלף בלבד. עכ"ל.

אמנם ידוע ומפורסם הכלל אשר יסד מרן בהקדמתו לספר "בית יוסף", כי לא בא לא להקל ולא להחמיר במקום שיש מנהג, וכן כתב בספר **ארץ חיים** (סתהון, קונטרס הכללים כלל ה). אלא במקום שאין מנהג ורוצים להכריע בדעת הפוסקים, סלל להם מרן הדרך.

לפיכך, אחרי שהתברר כי בכל העולם נהגו לגרר קליפה העליונה ולכתוב בחלק הנשאר, מצד הבשר, נמצאת אומר, שאין מקום בלא מנהג, לענין זה. ביחוד הספרדים, אשר העידו להם הר"ן והריטב"א שמנהגם לגרר הרבה במקום שער.

ואף זמן אחרי מרן היה כך המנהג בקהילות הספרדים, כמו שכתב **בשיירי כנסת הגדולה** דף כז. וז"ל: ולפי"ז צריך להזהר שלא יגרדו הרבה במקום שער. **וקשה על המנהג שאינו כן ואין אנו נוהרים בזה**. עכ"ל.

ועוד, ידוע הכלל, שאם היה רואה מרן את תשובת הרמב"ם לענין חלקי העור (שו"ת פאר הדור סימן ס"ז), ולא רק את תשובתו לחכמי לונל, כמובא בספרו "ביתוסף", חלק יורה שעה, סימן רע"א, היה מזכירה ופוסק כמוה, כמ"ש הרב **עובדיה יוסף** זצ"ל, בהקדמה לשו"ת הרמב"ם - פאר הדור, וז"ל - אם הדבר מבואר להיפך בתשובת הרמב"ם, יש לפסוק להלכה ולמעשה כדברי הרמב"ם, כי אילו ידעו מרן והאחרונים, שדעת הרמב"ם בתשובה להיפך מדבריהם, היו חוזרים בהם, ומבטלים דעתם מפני דעתו הגדולה וכו'. **אמור מעתה** שכל שאנו רואים דבר הלכה בתשובת הרמב"ם שלא כפסק מרן והאחרונים, אנו אין לנו אלא דברי הרמב"ם, שאילו ראוהו מרן והאחרונים בודאי היו קובעים הלכה כמותו. עכ"ל.¹⁷

• **ולכן למסקנא**, עד כאן, נראה דיש לילך אחר המנהג דוקא, המוסכם על כל גדולי הראשונים, כי **דוכסוסטוס** הוא חלק העליון מן העור, אשר דרכו צומחות השערות, והקלף הוא חלק העב הדבוק לבשר וכותבין עליו לצד בשר.

• דעת המקובלים

ואם לא די בהכרעת המנהג במקום מחלוקת הפוסקים, מצאנו שדעת המקובלים כדעת הרמב"ם בתשובה.

וכלל כייל לן הרב **פתח הדביר** (ח"א דף מו.), וכן כתב **שדי חמד** כללי הפוסקים סימן ב' אות ג', **ובארץ חיים** כלל י"ג - דבמחלוקת הפוסקים בדבר שאינו מפורש בגמרא, בעלי הקבלה יכריעו.

בתחילה נביא לשון **מהרח"ו ז"ל** בספרו עץ חיים (שער מ"א פרק א'): וזה העור הוא בעצמו עור אחד עב, שהן ב' עורות דבוקים, נקרא גויל. והוא הכותל המפסיק בין ז"א לנוקבא וכו' ואחר הנסירה נחלק זה העור וננסר לב' כנודע, ואז נחלק הגויל ונעשה ב' עורות: קלף ודוכסוסטוס. לז"א - קלף לתפילין כי הוא בחינת מוחין, ודוכסוסטוס - למזוזה למלכות. עכ"ל.

וידוע, כי הבחינה הפנימית יותר היא בחינת המוחין וכמבואר שם פרק ג', ונמצאנו למדים שקלף הוא החלק הפנימי הדבוק לבשר.

ועיין בספר **בית לחם יהודה** לרבי יהודה פתיא ז"ל שם פ"א.

¹⁷ מקור דברי הרב עובדיה יוסף זצ"ל, בדברי מהרי"ק, הביאו הרמ"א, שו"ע חושן משפט, סימן כה סעיף ב', וז"ל: כל מקום שדברי הראשונים כתובים על ספר והם מפורסמים, והפוסקים האחרונים חולקים עליהם, כמו שלפעמים הפוסקים חולקים על הגאונים, חולכים אחר אחרונים, דהלכה כבתראי מאב"י ור"ב ואילך (מהרי"ק שורש פ"ד). אבל אם נמצא לפעמים תשובת גאון ולא עלה זכרונו על ספר, ונמצאו אחרים חולקים עליו, אין צריכים לפסוק כדברי האחרונים, שאפשר שלא ידעו דברי הגאון, ואי הו"י שמיע להו הוי הדרי בהו. (מהרי"ק שורש צ"ו / צ"ד). עכ"ל.

הסביר ובאר יותר בספר **משנת חסידים** לרבי עמנואל חי ריקי הי"ד, מסכת תפילין אות ב' וז"ל: שכשננסרה, נחלק עור זה, ונשאר **העור הדק**, שהוא **דוכסוסטוס**, שהיה **מקום שער ז"א** בבחינת עור לנוקביה, והיותר **עב**, שהוא **הקלף**, שהיה **מקום בשר ז"א** נשאר עתה לבחינת עורו ולפיכך כותבין עליו תפילין כי מבחינת מוחיו נעשין. עכ"ל.

הגדיל לבוא לעזרתנו, הרב המקובל רבי **משה זכות** ז"ל בהוראתו הלכה למעשה, לחכמי קראקא (פולין), כיצד לעבד העור לקדושת ס"ת. וז"ל באגרתו תיקון שני: כך נכון לכון, שבעיבוד ההוא נדחה כח הרע, הם **השערות וקליפה חיצונה**, הוא סוד הרע, ונברר צד הטוב להדבק בקדושה וכו'. אמנם אחר עיבודו לקדושת ס"ת חלה עליו הקדושה שהיא משורשת מאבא. והיינו עיבוד - ע"ב יו"ד. **ונעשה קלף**. עכ"ל.

החיד"א ז"ל בספרו תורת השלמים סימן ח"י אות ד', העתיק דבריו בהקדימו כי אלו הם ענינים הנוגעים **לפשטן** של דברים. וד"ל. וכדברים האלה כתב ר"י המקובלים "שובי נפשי", הרה"ג עזריאל מנצור שליט"א, בספרו "מנוחת ציון", באריכות גדולה ובעיון נמרץ.

הרי לך, שהרמ"ז ז"ל, וה"משנת חסידים", מורים הפך דברי השו"ע, ועוד שהרמ"ז, מורה כך לחכמי קראקא, היוצאים בדרך כלל בעקבות ר"ת הרא"ש והמרדכי. הכיצד? אלא ודאי כדאמרן, שבכל העולם היה המנהג לגרר ולהשליך הקליפה החיצונה מדין דוכסוסטוס ולכתוב על צד הדבוק לבשר מדין קלף.

● המציאות בימינו

אמנם בזמנינו זה, שבקיבוצינו לארץ הקודש נפוצו משפחות הסופרים, והמומחים ירדו אלי קבר ולקחו סוד העיבו"ד עמם, קמו מעבדי קלף אשר לא קבלו קבלה אמיתית כיצד הוא עיבודו, ודאגתם מקצועית - ליצור קלף נוח לכתבה, משומר מפגעי האויר והזמן. אמת, כי מגרדים הם את העור מצד שער, אלא שכוונתם לעשותו דק ויוכשר לכתבת תפילין ומזוזות ואין כוונתם להוריד הקליפה כולה.

ולכן אם יעבדוהו לס"ת, או אם הוא דק בטבעו - לא יגרדוהו כלל מצד השער. גם כאשר מגררים קליפתו העליונה, עושים זאת בעזרת מכונה, אשר כל היריעה נכנסת בתוכה, ועל ידי גלילים המצויים בתוכה גוררת כל רוחב ואורך היריעה כאחד, מצד השער. ומכיון שאין עובי העור שוה בכל המקומות, נגררת הקליפה העליונה במקום העבה (כגון צואר ומתניים), ובמקום שהעור דק (כגון בצד בטן ומפסעה) - נשארת במקומה.

ומצד הבשר, אין מקלפים או מגרדים קליפה עבה כדעת הרא"ש והמאירי, אלא מורידים את קרום המוראה-האשקרניר, והשומנים-כדברי המרדכי, ואח"כ מחליקים אותו לנוחות כתיבת הסופרים.

נמצאת אומר שאינם עושים כשום דעה:

-לא כהרא"ש, התיקון תפילין והמאירי- שאינם מגרדים הרבה מעובי העור לצד בשר.
 -לא כהמרדכי והמאירי- שלעיתים מגרדים קליפה החיצונה לגמרי עם שרשי השער.
 וכאשר לא מגרדים כלל- הרי זהו גויל, לכו"ע, ודינו לכתוב בצד שער דוקא ולא לצד בשר.
 וממילא, אפילו אם היינו רוצים לכתוב על קלף כדעת השו"ע לא היינו יכולים, שהרי מן פסק כי אין לגרר קליפה העליונה אלא רק מעט לתיקון בעלמא ומצד הב' יש לגרר הרבה.
 אמנם, אכשור דרא, ויש המייצרים קלף ללא שמגרדים כלל מצד שיער, אך עדיין לא הועילו לנו כלל, שזהו נגד המנהג כן לגרר, וכמ"ש לעיל.

-עוד יש לציין, שהרב יוסף כהן שליט"א, (השי"ת יסלח דברו וירפאהו מהרה), השיב על דברי המרדכי, כי מנהג עיבוד הגוילים בבבל תימן ושאר ארצות, מוכיח כי לא סברו כהמרדכי בזה, שהרי לא נמצא בגוילים אלו לא גידים לא שמנונית ולא קליפה דקה, ואעפ"י שלדעת המרדכי הלך ממנו שם גויל וחל עליו שם קלף, כתבו עליו לצד שיער דוקא.
 ואין לומר שבזה סמכו עליו ז"ל, שפסק כרב אחאי, שגם בס"ת אין שינוי פוסל, שבזה לא פסק מן כמוהו. אלא ודאי שאותן חלקים: שמנונית גידים וקליפה דקה, אינם חלק מן העור, וכמו שהעידו מעבדי עורות שהם מקפידים שלא ישארו פן יגרמו רקבון לעור, והגרוד שהצריכו שאר חכמי אשכנז מצד בשר, מן העור בעיני ולא מן הטפלים אליו.

• הבנה שונה בדברי השו"ע

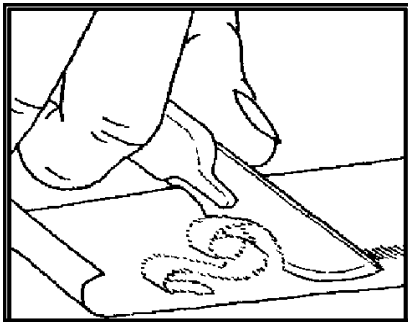
נהוג להסביר את דברי השו"ע, באופן שמדריך את המעבד מתחילת העיבוד, שלא לגרר את צד השיער אלא כדי לתקנו ולהחליקו, ולגרר הרבה מצד בשר כדי להסיר את הדוכסוסטוס.

אמנם, קשה לומר שהתעלם מדברי "האומר" בתוס' שבת ע"ב, ומדברי הרא"ש, והגהות אשר"י, שברור מיללו שמורידים קליפה עליונה, ואף התעלם מדברי הר"ן והרשב"א, לגבי המנהג.

ולכן, אולי ניתן להסביר את דבריו על פי שיטת התיקון תפילין, שקודם יש לגרר הרבה מצד בשר ורק אח"כ אפשר, אם רוצים לגרר מצד שיער, יתכן שכך תתיישב שיטתו יותר. אמנם נלע"ד דדוחק הוא.

• מסקנא דמילתא –

על הסופרים להחזיק במנהג הקדום, שהיה שוה הן באשכנז והן בספרד, ואשר נמצא לו סמך בפוסקים ובקבלה, וכל קלף שקונים לודא לפני הכתיבה כי אמנם נגרר הדוכסוסטוס (קליפה עליונה) לגמרי, או לגררה בעצמם ואז יקבל חלק הנשאר שם קלף ויוכשר לכתובה מצד בשר. שאם לא יעשו כן נמצאו כותבין על גויל במקום בשר ומכשילין

את הרבים בקרקפתא דלא מנח תפלין וברכות לבטלה, וה"ה במזוזה וס"ת ומגילה, שאין הכשרם בגויל אלא לצד שער ולא לצד בשר.

• כיצד ינהג סופר ירא שמים

כל סופר שדברינו נגעו בלבו, עליו לגרד בעצמו את שכבת הדוכסוסטוס, הנקראת היום-**ליצה**. כיון שבזמנינו רוב העור המשמש לסת"ם הוא של עגלים, ולא של כבשים כבעבר, אין העיבוד הנעשה בסיד, מאפשר לקלף את הדוכסוסטוס כאחד, אלא יש לגררו בעזרת סכין ניתוחים עגולה מס' 21.

הגרוד נעשה על גבי יריעה ספוגית, לבל ינקב העור, בתנועה משמאל לימין כשהסכין מונחת במאונך על גבי העור.

הכרת קליפת הדוכסוסטוס צריכה שימוש, אך יש כמה סימנים להכירה:

א. הקליפה נראית מבריקה וחלקה ולעתים עם כתמים לבנים או מוכספים (שכבת תאים קרנית).

ב. בפעולת הגרוד, כאשר מגרדים דוכסוסטוס נראות קליפות ארוכות ומחוברות וכשמגיעים לשכבת הקלף, תגרום פעולת הגרוד לנשירת פרורים דקים.

ג. הטוב ביותר הוא להמשיך ולגרר עד שלא יראה שום סימן שיער. אך יש לדעת כי שרשי השער מגיעים עמוק מאד, ונשארים בקלף אף לאחר הסרת קליפתו העליונה.

• סוף דבר

רבים וטובים הקדימונו בחקירת סוגיא זו ועלה על כולם רבי אלעזר הלוי ך' טובו ז"ל בספרו **פקודת אלעזר** (או"ח סימן לב), שהרחיב והעמיק ולא השאיר פינה שלא האיר בדעתו הרחבה. אמנם תמהני בעוניי, מדוע אף אחד מהם לא הלך אחר המנהג להסבירו וליישבו, וכמו שכתב בספר **מגן אבות** למאירי, וז"ל: ראוי לכל חכם ולכל בן מעלה להעמיד מנהג מקומו על מתכונתו לבלתי השיג גבול האבות הקדומים והחכמים הראשונים לשנות מנהגו ללא צורך וללא סיבה. עכ"ל. ומדוע לא שקלו בפלס מאזני חכמתם להכריע כבעלי הקבלה, כדאמרן.

והשי"ת יאיר עינינו בתורתו, וימנע מאתנו כל מכשול בהלכה ובמעשה-אמן.

